DE ZENDING
IN NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË

TOELICHTING OP DE ZENDINGSKAART

DOOR

DR A. M. BROUWER
HOOGLEERAAR TE UTRECHT

MET
26 AFBEELDINGEN
IN DEN TEKST

P. NOORDHOFF N.V. — 1930 — GRONINGEN

Prijs: bij de kaart f 1.25
afzonderlijk f 1.50

DE ZENDING
IN NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË

TOELICHTING OP DE ZENDINGSKAART 1)

DOOR

DR. A. M. BROUWER
HOOGLEERAAR TE UTRECHT

MET 26 AFBEELDINGEN IN DEN TEKST

P. NOORDHOFF N.V. — 1930 — GRONINGEN

1) De kaart zelf niet aangekocht Mm.

INHOUD.

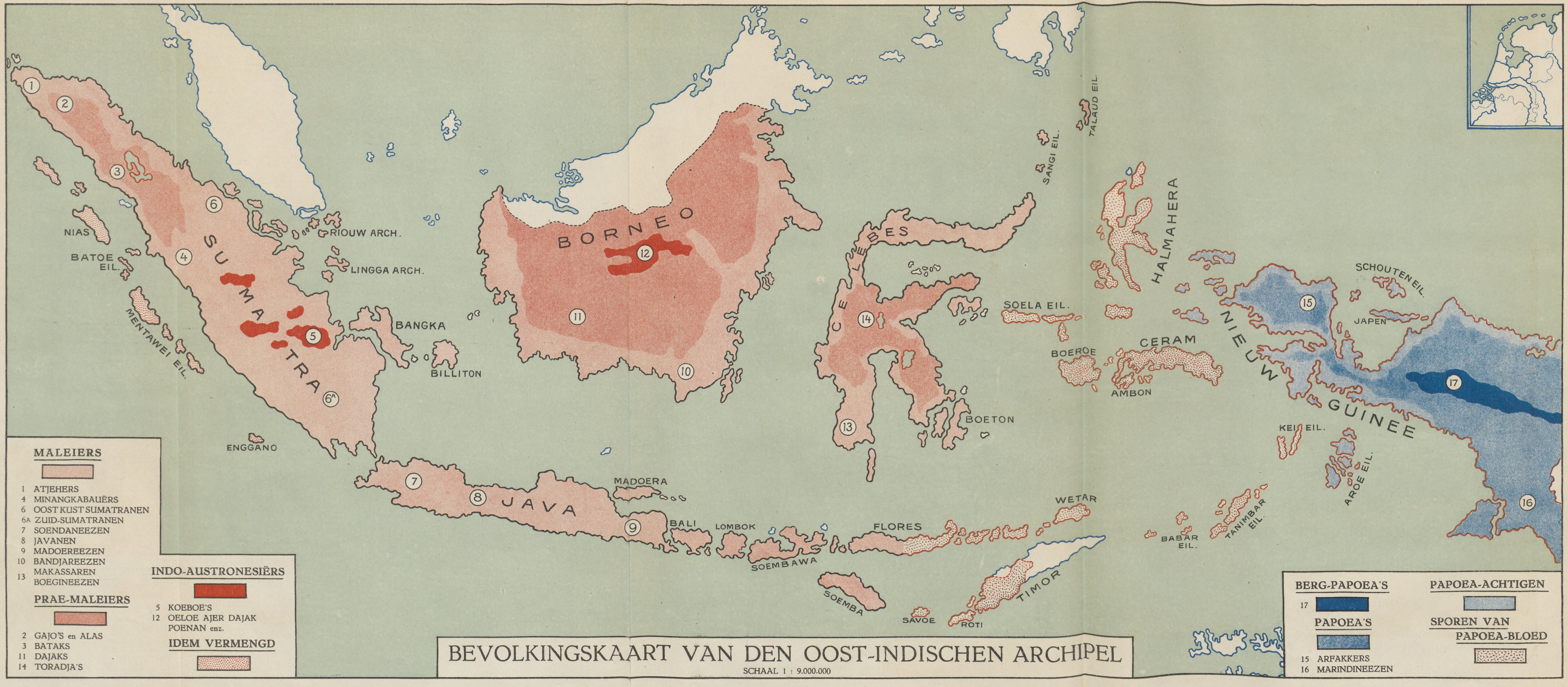
ZEE VAN OCHOTSK
Baikal meer
SACHALIN
CHINA
Wladiwostok
HOKKAIDO
JAPANSCHE ZEE
Peking
Dalni
HONDO
Tokio
Kobe
Yokohama
n. Amerika
STILLE OF GROOTE OCEAAN
JAPAN
Nagasaki
Hankou
Shanghai
OOST CHINEESCHE ZEE
FORMOSA
Kanton
Hongkong
LUZON
Manila
Rangoon
Bangkok
Saigon
ZUID CHINEESCHE ZEE
n. China
n. Europa
MINDANAO
Sabang
Penang
Sandakan
Medan
Singapore
BORNEO
Menado
HALMAHERA
SUMATRA
Pontianak
Serawak
Padang
Balikpapan
Bandjermasin
CELEBES
NIEUW GUINEA
BISMARCK ARCH.
JAVA ZEE
Batavia
Makassar
BANDA ZEE
Str. Soenda
JAVA
Soerabaja
Merauke
SALOMONS EIL.
TIMOR
Torres Str.
COCOS EIL.
ALFOEREN ZEE
Port Darwin
CARPENTARIA GOLF
n. Brisbane, Sydney en Melbourne
SAMOA EIL.
FIDSJI EIL.
NIEUW CALEDONIE
AUSTRALIË
n. Europa
Brisbane
Perth
Sydney
Adelaide
Auckland
Melbourne
TASMANIA
Wellington
NIEUW ZEELAND
INDISCHE OCEAAN
NEDERLAND
OP SCHAAL DER HOOFDKAART
54°
50° N.B.
3°
8° O.L. v. Gr.
57°
40°
20°
0°
60°
90°
110°
130°
150°
170°
O.L. 180° W.L. v. Gr.

I. INLEIDING.

De kaart is bestemd voor catechisatie- en schoolgebruik en voor zendingsstudiekringen die een algemeen overzicht verlangen. Zij bedoelt daarom niet volledig, maar alleen overzichtelijk te zijn. Wanneer alle namen der zendingsposten vermeld werden, zou zij, gesteld dat ze alle op de kaart een plaats konden vinden, haar duidelijkheid geheel inboeten. Wil men de volledige gegevens, dan moet men den zendingsatlas afwachten, die reeds sinds jaren in voorbereiding is.

Daar geen volledigheid werd beoogd, moest een keuze worden gedaan. Daarbij was willekeur niet altijd te vermijden. Toch is steeds getracht den belangrijksten post te nemen; soms ook wel een bijzonderen post, die om de een of andere reden afzonderlijke vermelding verdient.

In de toelichting is getracht een algemeen overzicht van het geheele Nederlandsche Zendingswerk te geven, in verband met de beginselen die daaraan ten grondslag liggen. Zij wil daarom niet een dorre opsomming van een aantal gegevens zijn maar een inleiding in den Zendingsarbeid. Ook hierbij kon, al was het slechts om de beschikbare ruimte, niet aan volledigheid worden gedacht. Daarmee zou ook het doel niet bereikt kunnen worden. Wil men alle gegevens bij elkaar hebben, dan neme men het Zendingsjaarboek ter hand, waarover in de literatuuropgave gesproken wordt.

BEVOLKINGSKAART VAN DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL

SCHAAL 1 : 9.000.000

II. HET BEGIN DER PROTESTANTSCHE ZENDING.

1. Zending Overheidstaak.

Men zou verwachten, dat in den tijd der Hervorming, toen een geweldige spankracht het geestelijk leven der Protestanten kenmerkte, ook de Zending met toewijding en overgave zou zijn behartigd. Toch is dit niet het geval geweest. In de zestiende eeuw is zoo goed als geen Protestantsche Zendingswerkzaamheid waar te nemen.

Er zijn maar twee gebeurtenissen, die men Protestantsche Zending zou kunnen noemen.

De eene is de poging van den Lutherschen Koning Gustaaf Wasa van Zweden, om de feitelijk heiden gebleven Laplanders bij de evangelische staatskerk in te lijven; meer een politieke daad dan wezenlijke zendingsarbeid, bovendien nog mislukt.

De andere is een poging van een aantal Fransche Gereformeerden, om een kolonie, een toevluchtsoord, in Brazilië te stichten. Dit is vooral van belang, omdat Calvijn door De Villegaignon, den leider dier onderneming, in de zaak betrokken werd, toen van den Hervormer eenige predikanten voor de emigreerende groep gevraagd en inderdaad ook vier gezonden werden. De brief van Calvijn die hierover handelde, is, helaas, verloren gegaan. Het zou waarschijnlijk een pleidooi en dus een belangrijk document voor de Zending zijn. De onderneming zelf is door den terugkeer van De Villegaignon tot de Roomsch-Katholieke kerk een jammerlijke mislukking geworden.

In denzelfden tijd begon de Roomsch-Katholieke Kerk een grootsche zendingswerkzaamheid te ontwikkelen. Het is o.a. de tijd van Franciscus Xaverius S. J., die van Voor-Indië uit een zegetocht ondernam tot in de Molukken, en in Japan een vroegtijdigen dood vond. Het is de tijd dus, dat de Jezuieten zoowel in Voor-Indië als in China groote veroveringen begonnen te maken, door bekwame missionarissen, die zich door Xaverius lieten bezielen, maar de Westersche kennis tot zendingsmiddel kozen, zooals Matteo Ricci sedert 1582 onder de litteraten in China, De Nobili sedert 1606 onder de hoogste kaste in Voor-Indië.

Daarbij vergeleken, valt de Protestantsche Zending der zestiende eeuw

volkomen weg. En het is wel te begrijpen, dat de Roomsche theologen hieruit een argument smeedden tegen het Protestantisme. Zending — zoo betoogden zij — is een integreerend bestanddeel der ware Christelijke Kerk. Waar zendingsdrang ontbreekt, kan niet de ware kerk zijn. Daaruit volgt, in de zestiende eeuw werd het gezegd, dat alleen de Roomsch-Katholieke kerk de ware kerk is. Een schijnbaar krachtig argument, dat echter in den loop der eeuwen zijn onjuistheid duidelijk heeft getoond.

Want hoe is het ontbreken van Protestantsche Zendingswerkzaamheid in de eeuw der Hervorming te verklaren? In den regel wordt de nadruk gelegd op de inspanning, die van de Protestanten geëischt werd, om zich tegen de overmacht van de oude kerk en de door haar beheerschte staatshoofden te handhaven. Inderdaad was die worsteling haast bovenmenschelijk. En toch is niet daar het hoofdmotief te zoeken. Dit lag in de door Roomsch en Protestant gedeelde opvatting omtrent de taak der overheid. Op de overheid rustte de verplichting, zooals ook Art. 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis het uitdrukte, „om te weeren ende te niet te doen alle Afgoderije ende valsche Godtsdiensten, om te gronde te worpen het Rijcke des Antechrists, ende om te vorderen het Koninckrijcke Jesu Christi, het woord des Evangeliums overal te doen prediken". Waar nu in de zestiende eeuw heidenlanden in Amerika, Afrika, Azië door Christennaties werden bereikt, daar waren het alleen de Roomsch-Katholieke overheden van Spanje en Portugal, die hier toegang hadden en ook in gehoorzaamheid aan de pauselijke opdracht de Roomsch-Katholieke prediking brachten. Geen vreemdeling, allerminst een ketter, verkreeg toegang tot de nieuw ontsloten gebieden. Zoo was theoretisch en practisch Zendingswerkzaamheid voor de Protestanten onmogelijk.

2. Luthersche opvatting.

Met dit hoofdmotief hing voor de Luthersche staten nog iets anders samen. De Luthersche opvatting van het evangelie hield in, dat de door God verkoren kinderen Gods hun kindschap moesten betoonen, door zich vromelijk in de door God bestelde omstandigheden te schikken, met ijver en toewijding het door God gegeven beroep uit te oefenen en zich zonder morren onder de door God ingestelde overheid te buigen, ook al gebruikte deze geweld, om het Protestantisme te onderdrukken. Hier dreigt het gevaar van verstarring en van scholastiek. Bij deze opvatting voegde zich de verwachting, door Luther zoowel als door Melanchthon gedeeld, dat omstreeks het midden der zestiende eeuw het wereldeinde zou aanbreken en dus van zendingswerkzaamheid niets meer te hopen viel. Doch zij was ook niet meer noodig. Reeds de Apostelen hadden aan al de volken het evangelie gebracht. Zij die

dit verworpen hadden, lagen sindsdien onder het oordeel, dat zich weldra tot hun verderf zou voltrekken. De Turken, die toentertijd tot Midden-Europa waren doorgedrongen en een voortdurende bedreiging vormden, waren niet anders dan een roede Gods, die straks haar taak volbracht zou hebben. Zoo werkte hier de verwachting van het spoedig wereldeinde niet als een aansporing tot intensieven zendingsarbeid, zooals dit bij Paulus het geval is geweest en nog heden ten dage bij vele Amerikaansche groepen gevonden wordt; maar in verband met de geheele Luthersche geesteshouding werkte die verwachting een mogelijk opkomende zendingsgedachte tegen. Als wij daarbij nog in aanmerking nemen, dat de Duitsch-Luthersche staten bezig waren zich van het keizerrijk vrij te maken en hun aandacht op eigen plaatselijke belangen samen te trekken, dan ligt ook daarin een verklaring, dat men daar geen wereldwijden blik over nieuw ontdekte — maar voor hen onbereikbare — landen sloeg, doch zich tot eigen omgeving beperkte.

3. Gereformeerde opvatting.

Met de Gereformeerden stond het anders. Zij beleden, dat de door God verkoren kinderen Gods hun kindschap moesten betoonen, door alle levensterrein voor Gods koningschap op te eischen; en waar een overheid de kinderen Gods onderdrukte en hun de belijdenis van het waarachtig geloof onmogelijk maakte, daar moesten zij Gode meer gehoorzamen dan den menschen, en ook dit terrein voor Gods eere opeischen en de slechte overheid vervangen door een goede; een beginsel dat in ons land zou leiden tot de afzwering van Filips van Spanje en het zoeken van een Gode meer welgevallig staatshoofd. Hierin ligt een tegenstelling met de Luthersche geesteshouding: niet een stille berusting ideaal van het christelijk leven, maar een ijverig werken in den dienst van God. Hier dreigt het gevaar van oppervlakkigheid, van alles te stellen op uiterlijke organisatie. Maar de aggressieve houding moest noodzakelijk tot zendingsdaad leiden, overal waar de mogelijkheid geopend werd. Zoo is het te verstaan, dat een Gereformeerde als de Züricher theoloog Bibliander — 1504—1564 — zendingswerkzaamheid onder de Turken bepleitte en daarvoor ook den Koran bewerkte; en dat Bucer — 1491—1551 —, de reformator van Hessen, die sterk onder Gereformeerden invloed stond, onder de Joden in dat land door de overheid zendingswerkzaamheid liet doen; en dat in 1590 de oorspronkelijk Gereformeerde theoloog Adrianus Saravia, van 1582 tot 1587 hoogleeraar te Leiden, aan de zendingswerkzaamheid een motief ontleende voor de toen door hem voorgestane episcopale kerkorganisatie. Maar daar de zending geheel als overheidszaak werd beschouwd, kon bij alle theoretische bespiegeling geen

Protestantsche Zending ontstaan, eer een Gereformeerd-Protestantsche overheid invloed kreeg in de heidenlanden.

Zoodra dit gebeurde, nam de Protestantsche Zending een aanvang.

Dit was het geval met de Republiek der Nederlanden, die aan het einde der zestiende eeuw den weg naar het verre Oosten vond.

Het was de Gereformeerde predikant van Amsterdam Petrus Plancius

Petrus Plancius.

— 1552—1622 —, bekend door zijn wis- en zeevaartkundige studiën, die als belanghebbende bij de Indische vaart — bij de tweede reis had hij reeds *f* 99.833 ingelegd; als wij dat omzetten in de tegenwoordige geldswaarde een groot kapitaal, — er op aandrong, dat op de schepen het godsdienstig leven niet verwaarloosd zou worden en „ziekentroosters" de reizen mee

zouden maken. De reeders verzochten toen aan de burgemeesters van Amsterdam, dat eenige van de jongemannen, die op stadskosten voor predikant studeerden, mee mochten uitvaren, om Gods Woord onderweg en in het verre land te verkondigen. De burgemeesters vonden dit goed en droegen den kerkeraad op, de studenten daartoe te bewegen. Ds. Plancius was bemiddelaar; maar de aangewezen studenten weigerden. Toen stelden de reeders buiten den kerkeraad om ziekentroosters aan. Daar dezen op hun reis den doop hadden bediend, zonder daartoe te zijn gemachtigd, moesten zij na hun terugkeer voor de Amsterdamsche Classis verschijnen, waar ze een berisping ontvingen, maar waar tevens een nieuw ambt, dat van „vermaner", werd ingesteld met recht tot doopen, maar niet tot Avondmaalsbediening — 1599 —.

Hiermee is uit den drang van het Gereformeerde beginsel de Protestantsche Zending geboren.

In 1602 werd de Oost-Indische Compagnie opgericht, waaraan de Souvereiniteitsrechten over Indië feitelijk werden overgedragen. In het eerste octrooi wordt over de verbreiding van het Christendom niet gesproken. Doch de Compagnie deed dit uit zich zelf, waardoor reeds dadelijk de kerkelijke zaken onder haar bemoeienis stonden. Zij had bovendien uitsluitend recht om over al- of niet-toelating van Europeanen in Indië te beslissen. Het is geheel naar toenmalig begrip, als in de instructie van den eersten Gouverneur-Generaal Pieter Both — 1609 — aan dezen toezicht en macht werd opgedragen over predikanten en schoolmeesters, die niet alleen de geestelijke verzorging der Europeanen voor hun rekening hadden, maar ook de bekeering van de On-Christenen en de leering van derzelver jonge jeugd moesten bevorderen, „teneinde den naam van Christus verbreid en de Compagniedienst mag bevorderd worden naar behooren". Zoo ook hier Zending taak der overheid.

Uit dit nauwe verband, waarin Roomsch en Onroomsch overheid en zending stelden, is het optreden van de O. I. Compagnie tegen de Roomsch-Katholieke missie van dien tijd te verklaren.

Toen nl. de Hollanders in Indië kwamen, troffen zij daar reeds de landsvijanden, de Portugeezen, als hun concurrenten en tegenstanders aan.

III. DE ROOMSCH-KATHOLIEKE MISSIE IN DE ZESTIENDE EEUW.

In 1511 was Malakka, toen een belangrijke handelsplaats, door Alfonso d'Albuquerque ingenomen; en van daar uit liet hij de Portugeesche schepen

naar de specerij-eilanden — de Molukken — uitvaren. In 1522 werd op Ternate een Portugeesche vesting gebouwd, en daarmee tevens een aanvang gemaakt met de Zending der Franciscaner monniken. Maar het wreede optreden der Portugeezen stemde de Ternatanen meer en meer vijandig, zoodat deze eerste zendingspoging moest worden opgegeven. In 1534 begint dan een Portugeesch handelaar op Halmahera de bewoners aan te raden, tegen de opdringende Mohammedanen hulp te zoeken bij de Portugeezen en daarvoor hun godsdienst aan te nemen. Na een kort onderricht worden de eerstelingen van Halmahera als afgezanten op Ternate gedoopt, spoedig gevolgd door anderen, die „eenige dagen” in den Roomsch-Katholieken godsdienst waren onderricht.

In 1545 kwam Franciscus Xaverius in Malakka en kreeg van plaats gehad hebbende bekeeringen op Makassar nader bericht. Daar hij niet dadelijk daarheen kon reizen, begon hij alvast gebeden en onderrichtingen uit het Latijn over te zetten in het Maleisch, waarbij hij de verzuchting slaakte, dat dit een zeer moeilijke zaak is, als men de taal niet kent. In 1546 kwam hij op Ambon, waar hij vele bekeerlingen maakte, en ging vandaar naar Ternate, Halmahera en Morotai, om in 1547, na een herhaald verblijf op Ternate, over Ambon naar Malakka terug te keeren. Hij had velen gedoopt en zocht nu naar opvolgers, om deze jong gedoopten ook verder onderricht te geven. Daardoor is zijn verblijf in Indië, waarmee ook mirakelverhalen verbonden zijn, de aanvang geworden van de Jezuietenmissie, die met kracht werd voortgezet.

De historie meldt een aaneenschakeling van wreedheden der Portugeezen, opstanden der inboorlingen, verzet tegen de Missie, moord op missionarissen, vlucht van de overgeblevenen, terugkeer, nieuwe Missiepogingen, betrekkingen met andere eilanden enz. Wij krijgen den indruk, dat door velen met toewijding is gewerkt, maar dikwijls op een uiterst oppervlakkige wijze, zoodat de doop na eenige dagen van onderricht werd toegediend. Soms zijn het gezanten van een of ander rijkje, die na eenig onderricht op de Portugeesche nederzetting gedoopt en als „Christen” teruggezonden worden. Soms gaat het ook bij duizenden tegelijk. Een zekere broeder Fernandez zou zelfs op één dag 7000 heidenen gedoopt hebben. Hier en daar wordt dan het Christelijk onderricht nog voortgezet.

Wie over deze oudste Missie ingelicht wil worden, kan terecht bij B. J. J. Visser M.S.C. *Onder Portugeesch-Spaansche vlag.* De Katholieke Missie in Indonesië 1511—1605. De R. K. boekcentrale Amsterdam 1925, 337 bl. En bij C. Wessels S.J. *De Geschiedenis der R. K. Missie in Amboina 1546—1605.* Nijmegen—Utrecht 1926. 204 bl.

In 1605 werd aan deze Roomsch-Katholieke Missie een einde gemaakt.

Einde 1604 was Van der Hagen op de reede van Bantam aangekomen, vanwaar hij al spoedig naar de Molukken vertrok. Op 23 Febr. 1605 veroverde hij Ambon op de Portugeezen, zonder een schot te hebben gelost. Hij beloofde vrije uitoefening van den Roomsch-Katholieken godsdienst, welke belofte, zoolang de admiraal persoonlijk op Ambon verbleef, ook gehouden schijnt te zijn. Maar na zijn vertrek ontstond onder de tuchtelooze soldaten een vijandige stemming, die zich in beeldenstorm en kerkroof uitte. Ten slotte werden alle aanwezige Portugeezen, ook de paters, van het eiland verwijderd en de Roomsch-Katholieke bevolking, ten getale van een 16000, zonder geestelijke verzorging gelaten. Eerst na verloop van tijd werd Gereformeerde prediking gebracht en ten slotte is de Ambonees een overtuigd Protestant geworden, al vindt men tot heden toe nog enkele gebruiken, die waarschijnlijk aan den Roomsch-Katholieken tijd herinneren, zooals dat ook in Protestantsche streken van ons eigen land waar te nemen is.

Bij de beoordeeling van deze feiten moeten we in het oog houden wat wij boven reeds opmerkten: dat godsdienst en overheid in die dagen in nauw verband werden gebracht.

Roomsch-Katholiek beteekende zooveel als Portugeesch; Gereformeerd was hetzelfde als Hollandsch. Daarom ook, dat de O.I. Compagnie op de Molukken het doopen sterk aanmoedigde. Nog tot 1648 verkeerde ons land in strijd met Spanje, terwijl ook de dertigjarige oorlog in Duitschland en de vervolgingen der Hugenoten in Frankrijk er toe bijdroegen, dat de Gereformeerden een Anti-Roomsche houding aannamen. Men overschat evenwel de oude Roomsch-Katholieke missie zeer, als men meent, dat de Molukken in den aanvang der 17e eeuw in hoofdzaak Roomsch waren.

IV. DE ZENDING ONDER DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

Onder de O.I. Compagnie had men geen bepaalde zendelingen, die alleen onder de inheemsche bevolking werkten, maar de voor de Gereformeerde Europeanen bestemde predikanten moesten tegelijk den zendingsarbeid voor hun rekening nemen. Van een bekwaam predikant als Justus Heurnius, die van 1624 tot 1638 in Indië werkzaam was, is bekend, dat hij bij zijn uitgaan wel tot voorwaarde stelde, alleen onder de inlanders te mogen arbeiden, doch dat hem dit eerst na achtjarig verblijf is toegestaan. In den regel bleven de predikanten ook maar vijf, sommigen zelfs maar drie jaren in dienst der O.I. Compagnie. Alleen zij, die op kosten van de Compagnie waren opgeleid, gingen gewoonlijk een dienstverband van tien, ook wel van

zeven jaren aan. Dat Heurnius vijftien jaren in dienst bleef — hij bood zich in 1623 aan en kwam midden 1639 terug —, was iets bijzonders.

Een en ander kon den zendingsarbeid niet ten goede komen. Men mag jaren van inspanning rekenen, om taal en zeden der vreemde bevolking te leeren kennen. Gaat men slechts voor enkele jaren uit, en dan in de eerste plaats voor den arbeid onder Europeanen, dan komen de zendingseischen niet tot hun recht. Ten deele is dit een gevolg van het gebrekkig inzicht, dat men in dien tijd nog bezat. Men kende niet het groote verschil tusschen de Oostersche en de Westersche mentaliteit. Dit is eigenlijk eerst door de studie van de laatste dertig jaren duidelijk geworden. Op alle terrein van het geestelijk leven bezat men een uiterlijke, mechanische opvatting; het innerlijke, organische, meer procesmatig verloop van geestelijke verschijnselen is eerst in de laatste eeuw eenigermate begrepen. Men meende daarom, dat het mechanisch lezen van den bijbel en onze Westersche Catechismus en onze Westersche formulieren den Oosterling wel voor het evangelie zouden winnen. Ten slotte was het ook een koopmansinzicht, dat de Christianisatie der inlanders niet te veel moest kosten en feitelijk al voldoende vrucht droeg, wanneer dezen door den doop zich met de Hollanders verwant voelden.

Op dit laatste heeft de Kerk hier te lande wel een beteren kijk gehad. De Classis van Delft en Delfland heeft reeds in 1614 er op aangedrongen, dat de Indische predikanten een goede opleiding voor hun werk zouden ontvangen: niet alleen geoefend in de Heilige Schrift, moesten zij ook de Maleische taal machtig en in de Heidensche en Mohammedaansche godsdiensten bedreven zijn, en geschikt, om onwetenden en tegenstanders tot kennis en overtuiging te brengen. Ook moesten er Inlandsche leeraars worden opgeleid, om onder hun eigen volk het evangelie te brengen; inderdaad een zeer gezond zendingsbeginsel. Daarom drong de Classis aan op een bijzondere opleiding. De O.I. Compagnie heeft het een tijdlang geprobeerd, van 1621 tot 1627, met de opleiding te Amersfoort van vier Amboneezen en een Javaan. Doch deze proef is niet geslaagd en nooit herhaald. Beter ging het met de opleiding van Hollandsche studenten, die van 1623 tot 1633 onder leiding van den Leidschen hoogleeraar Antonius Walaeus bij hem aan huis voor den Indischen dienst werden voorbereid: het z.g. Seminarium Indicum, dat in die tien jaren een twaalftal predikanten voor Indië heeft geleverd. De O.I. Compagnie vond dit ten slotte te duur, ofschoon deze opleiding wel nooit meer dan *f* 2500 per jaar zal hebben gekost. Waarschijnlijk echter waren de hier opgeleiden te conscientieus in hun werk en te puriteinsch in hun opvattingen, en wilde de Compagnie liever een ander slag van voorgangers.

Over het geheel kan men zeggen, dat er vooral in de zeventiende eeuw door vele predikanten met toewijding en gevolg is gewerkt. Door overal

zooveel mogelijk scholen voor de inheemsche bevolking op te richten en daarvoor onderwijzers op te leiden, hebben zij een goede methode gevolgd, om aan het Christendom een blijvende plaats te verzekeren. Daardoor zijn de „gevestigde Christelijke Inlandsche gemeenten" ontstaan, die tegenwoordig door hulppredikers van de Indische kerk verzorgd worden. Wanneer wij de kaart overzien, dan blijkt het, dat die — op de kaart gearceerde — terreinen alleen in de Molukken en op de Noorder- (Sangi- en Talaud-), de Zuid-Wester en de Zuid-Ooster-eilanden voorkomen. Dat heeft zijn begrijpelijke reden. In de zeventiende eeuw waren de Molukken, de z.g. specerij-eilanden, verreweg het belangrijkste gebied en bleven dat, zij het in eenigszins mindere mate, ook in de achttiende eeuw. Op Java had de Compagnie in de zeventiende eeuw, buiten de versterkingen van Batavia, heel weinig in te brengen. Eerst op het einde dier eeuw heeft zij alle voorname handelsplaatsen aan de Java-zee bezet en in de 18e eeuw haar macht op Java geleidelijk uitgebreid. Toen kwamen er ook predikanten te Soerabaia, Semarang enz.

Op Ambon kwam de eerste predikant in 1612, nadat daar sedert 1607 ziekentroosters, door het voorlezen van Maleische preeken, ook onder de Amboneezen hadden gewerkt. In 1647 werd het getal Indische predikanten op 23 gebracht. Uit hun plaatsing kan men de belangrijkheid van de eilanden voor de O.I. Compagnie afleiden. Er kwamen 2 op Ceylon, 1 te Paliacatte, 2 op Malakka en 2 op Formosa. Dat zijn er dus zeven buiten ons tegenwoordig gebied. Van de overige zestien kwamen er 3 te Batavia, 5 op Ambon, 5 op Banda en 3 in de overige Molukken. In ons tegenwoordig gebied dus voor de Molukken alleen dertien en de overige drie alle te Batavia: geen op Sumatra, geen op Borneo, geen op Midden-Java, geen op Oost-Java, geen op de Kleine Soenda-eilanden, geen op Celebes — behalve een tijdlang een te Menado —. In 1648 waren er 28, in 1660 36 predikantsplaatsen, maar wel nooit alle tegelijk bezet.

Op Java was dus Batavia de eenige Hollandsche nederzetting, in Jan. 1621 als kerkelijke gemeente geïnstitueerd, met 31 lidmaten. De hier aanwezige predikanten begonnen in Dec. 1621 ook in het Maleisch te prediken, dat feitelijk de landstaal was van Midden- en Oost-Sumatra en den Riouw-Archipel, maar handels- en verkeerstaal was geworden voor al de kustplaatsen. De Maleische gemeente te Batavia beperkte zich in den eersten tijd tot de naar de stad overgebrachte Amboneezen en Bandaneezen. Eerst in 1660 begon men slaven uit Celebes en Bali aan te voeren, die ook eenigermate Maleisch verstonden. Door de honderdjarige aanwezigheid der Portugeezen verstonden de bewoners van Batavia over het algemeen beter Portugeesch: het was een allegaartje uit allerlei streken verzameld. Daarom

begonnen de predikanten in 1634 ook met Portugeesche prediking, wat nog tot 1808 is voortgezet. Het Portugeesch Christendom schijnt gedeeltelijk in den Islam, gedeeltelijk in de Maleische gemeente te zijn opgegaan. Zie de afbeelding van de Portugeesche Buitenkerk.

Op de Molukken en hun omgeving zag de Compagnie de bevolking gaarne gedoopt. Daar werd op den doop zelfs een premie gesteld. Maar op Java, dat reeds min of meer geïslamiseerd was, vreesde men door Zending de bevolking van peper-leverantie af te schrikken. Hier bepaalde zich het werk

De Portugeesche Buitenkerk.

der predikanten tot de Hollandsche nederzettingen en de daar verblijf houdende vreemdelingen.

In deze feiten komt het bedenkelijke van Overheidszending duidelijk aan het licht. De predikanten waren niet vrij, maar in dienst der Compagnie, die hen ook bezoldigde. In 1625 werd bepaald dat alle brieven, door den Kerkeraad naar het vaderland gezonden, aan den Gouverneur-Generaal ter bezorging moesten worden afgegeven. Later werd zelfs mededeeling van den hoofdinhoud geëischt. Censuur in optima forma. Sedert 1631 werden, evenals dat in ons eigen land het geval was, regeeringsafgevaardigden — politieke commissarissen — naar de kerkeraadsvergaderingen gezonden, om daar mee over de kerkelijke zaken te beraadslagen en op het verhandelde toezicht te hebben. De plaatsing en verplaatsing van predikanten hield de Gouverneur-Generaal, niettegenstaande het protest van den Bataviaanschen

kerkeraad, geheel aan zich. Zelfs bemoeide zij zich met de door de kerk toegepaste tuchtmaatregelen. Zoo was de kerk in Indië, in nog sterker mate dan de vaderlandsche, afhankelijk van de overheid.

Dit had ook nadeelige gevolgen voor de zendingsbelangstelling in ons eigen land. Voor de kosten hadden de gemeenten niets bij te dragen, zoodat een voorname, misschien de voornaamste factor ontbrak, om belangstelling te wekken. Het waren slechts enkele kerkeraden, nl. die in nauw verband met de kameren van de O.I. Compagnie stonden, die zich voor de Zending interesseerden. Daarin stond Amsterdam vooraan, maar behield dit werk ook angstvallig voor zich. De Noord-Hollandsche Synode liet zich niet gaarne door andere Synoden op dit punt gezeggen. En zoo heeft ook het provincialisme den zendingsijver in de algemeene kerk gedoofd.

Toen nu in de achttiende eeuw het geloofsleven een periode van inzinking doormaakte en de O.I. Compagnie langzamerhand achteruitging, is het te begrijpen, dat ook de Zending ging kwijnen. Er waren veel te weinig predikanten in Indië, en die er waren bleven nog graag te Batavia, zoodat de Inlandsche gemeenten slechts sporadisch bezocht werden en aan de leiding van niet al te grondig onderlegde goeroe's moesten worden overgelaten. Toch is aan hun arbeid het voortbestaan der Christengemeenten te danken geweest.

Deze goeroe's — onderwijzer-voorgangers — waren ten deele als huisjongens bij de predikanten in opleiding geweest, een methode die al vroeg is gevolgd en goede vruchten heeft afgeworpen. Herhaalde pogingen, om in Indië kweekscholen voor predikanten of voorgangers opgericht te krijgen, zijn steeds door bezwaren van de vaderlandsche kerk mislukt. Eerst in 1745 is zulk een Seminarie te Batavia opgericht, maar in zijn tienjarig bestaan heeft het slechts één predikant geleverd. Hier heeft de theorie omtrent een zuivere kerk de wijsheid bedrogen. Men wilde alles conformeeren naar vaderlandschen snit, een streven, dat door den Duitschen hoogleeraar Dr. H. FRICK als „propaganda" tegenover „zending" gesteld en ten sterkste veroordeeld is. Propaganda wil van den ander maken wat men zelf is of ten minste meent te zijn. Zending daarentegen is een dienen met het doel, de belemmeringen weg te nemen die den ander beletten zich zelf te worden; zij brengt het evangelie als een verlossend en reinigend beginsel, maar laat de uitwerking aan eigen aard en aanleg over. Dit is de opvatting van onzen tijd. De uiterlijke, mechanische opvatting, die allerwege in de 17e en 18e eeuw op geestelijk terrein heerschte, doet ons evenwel voorzichtig zijn met een al te wegwerpend oordeel over hetgeen toen verricht en bereikt is. In elk geval, dat de bevolking der Molukken voor een groot deel Protestantsche Christenen w i l d e n zijn, was voor de latere zendingswerkzaamheid van groote beteekenis.

In het geheel zijn er gedurende de 17e en 18e eeuw 254 predikanten in Indië werkzaam geweest.

In den besten tijd der Compagnie bevonden zich in het Ambonsche ongeveer 33.000 Christenen. Daarnaast had men het terrein der Banda-eilanden met een 1570, de Z.O. en de Z.W.-eilanden met een 1700, Timor, Roti en Savoe met een 7 à 8000, Ternate met een 1400, de Minahassa met een 3500 Christenen, terwijl later de Sangi- en Talaud-eilanden (ten N. van Celebes) met ongeveer 13.000 — volgens een andere opgave zelfs 20.000 — Christenen een zendingsressort van beteekenis vormden. Zij moesten in de negentiende eeuw evenwel haast opnieuw gechristianiseerd worden.

V. HET ONTSTAAN DER NIEUWE ZENDING.

In den tijd dat de O. I. Compagnie liquideerde — zij werd in 1798 opgeheven —, ontstond een geheel nieuwe zendingsbeweging door de oprichting van het Nederlandsch Zendelinggenootschap op 19 Dec. 1797. Om de beteekenis hiervan te verstaan, moeten we den blik naar het buitenland richten.

1. De nieuwe Zending en het piëtisme in Duitschland.

Door aanraking met de Nederlandsche kerken, de eenige Protestantsche groep in Europa die in de zeventiende eeuw zendingswerkzaamheid kon verrichten, begon in het Luthersche Duitschland hier en daar een andere waardeering van de Zending te ontstaan. Aan het einde der zeventiende eeuw kwam de groote wijsgeer LEIBNIZ, die op zijn reizen ook de Nederlandsche zendingsopvatting had leeren kennen, in kennis met de Jezuieten-missie in China. Dit bracht hem op de gedachte, om daar ook door de Protestanten zendingswerk te laten doen, en wel, evenals de Jezuieten deden, door middel van de Westersche wetenschap. Het is ook met dit zendingsdoel, dat LEIBNIZ de Pruisische Academie van Wetenschappen stichtte: het was te doen om een rationeele Godskennis; een wetenschappelijke fundeering van het door de Duitsche Protestanten aan te vangen zendingswerk. Hiervan is niets gekomen, maar deze gedachten zijn toch niet zonder invloed gebleven: zij hebben bevruchtend gewerkt op de plannen van den bekenden piëtistischen hoogleeraar AUGUST HERMANN FRANCKE — 1653—1727 — te Halle.

Het piëtisme, dat in het laatste kwartaal der zeventiende eeuw in Duitschland hand over hand veld won, is te verklaren als een inslag van het actieve

Gereformeerde beginsel in het meer quietistisch Luthersch Christendom. Het wil bij den geloovige nadruk leggen op een geheiligd Christelijk leven op grond van de door Christus aangebrachte verzoening van de persoonlijk diep gevoelde schuld. Het is dus sterk individualistisch, legt op leerverschil en kerkvorm weinig nadruk, maar wil veeleer een samenwerking van alle Christenen voor gemeenschappelijk liefdewerk. Geen wonder, dat de Luthersche orthodoxie, die de leer juist op den voorgrond stelde en voor een

Aug. Herm. Francke.

vervloeiing der grenzen tusschen de kerken onderling zoo beducht was, het piëtisme heftig bestreed. Daarentegen vonden gedachten, als door LEIBNIZ ontwikkeld, bij het piëtisme weerklank.

Toen nu in 1704 de Deensche koning Frederik IV in zijn Oost-Indische koloniën — Tranquebar — het evangelie wilde doen verkondigen en daarvoor in eigen land geen mannen kon vinden, was A. H. FRANCKE dadelijk bereid, hem te helpen en twee pas afgestudeerde candidaten voor het werk aan te wijzen. Hiermee begon de eerste Duitsche zendingsarbeid: piëtistisch, door

academisch gevormde mannen, uitgaande van een buitenlandsche overheid en daarom vrij van alle politieke strevingen. De Luthersche orthodoxie bestreed dit echter als dweperij en valsch profetisme.

Niet minder bestreden werd de tweede groep, die in Duitschland zendingswerkzaamheid ondernam: de blijmoedig piëtistische Broedergemeente te Herrnhut. Haar leider, de graaf VON ZINZENDORF, moest jaren als balling rondzwerven, omdat hij de orthodox-kerkelijke opvattingen niet deelde. Toen was evenwel de Zending reeds begonnen. In 1732 had VON ZINZENDORF namelijk een neger uit Deensch West-Indië ontmoet, die van de begeerte naar het evangelie onder de negerslaven op St. Thomas een later wat fantastisch gebleken tafereel ophing. Dit werd aanleiding, dat eenige Broeders, alle bezwaren trotseerende, als ambachtslieden naar West-Indië trokken, om daar onder de negerslaven het evangelie te brengen, terwijl ze door handenarbeid in eigen onderhoud voorzagen. Zij gingen zonder steun van de overheid, geheel op eigen risico, zonder eenige vooropleiding, maar als zendboden van de Broedergemeente, in zekeren zin dus kerkelijk geordend. Onder ontzaglijk veel lijden hebben deze Broeders grooten zegen gebracht in allerlei afgelegen oorden der wereld, waar een Westerling zich bij voorkeur niet zou vestigen. In 1736 vormden de Broeders ook in ons land een nederzetting, eerst te IJselstein, sedert 1747 te Zeist. Ofschoon zij in den aanvang van kerkelijke zijde veel bestrijding ondervonden, hebben zij ten slotte door hun rustigen arbeid en groote toewijding de sympathie weten te winnen. Voor den arbeid in Suriname traden zij in 1765 in overleg met het bestuur der West-Indische Compagnie. In 1793 werd te Zeist de „Broedersocieteit tot uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen" opgericht, later „Zendingsgenootschap der Evangelische Broedergemeente" genoemd, waarvan bisschop A. G. SPANGENBERG, in 1792 overleden, de eigenlijke stichter is geweest. Dit is in ons land het oudste Zendingsgenootschap.

Nadat de Deensch-Hallesche Zending door rationalistische invloeden reeds lang ten onder was gegaan, ontstond in Zuid-Duitschland in de Wurtembergsch-piëtistische kringen een nieuw zendingscentrum, het derde, dat in het Zwitsersche Bazel zijn leiding vond. Het begon met inwendige zending. Te Bazel werd n.l. in 1780 ter bestrijding van het veldwinnend rationalisme het „Duitsche Genootschap tot bevordering van reine leer en ware Godzaligheid" gesticht, dat geregelde wijdingssamenkomsten hield en geschriften verspreidde. Dit was het eerste optreden van een vrije Christelijke vereeniging op Duitschen bodem, die over de grenzen van kerken en belijdenissen heen gemeenschappelijk werk wilde verrichten, zonder tusschenkomst van geordende geestelijken en kerkelijke besturen. Spoedig werden ook in andere plaatsen soortgelijke vereenigingen opgericht en de

naam veranderd in „Duitsch Genootschap ter bevordering van Christelijke waarheid en godzaligheid", of korter: Duitsch Christendomsgenootschap. Voor zijn werkzaamheden te Bazel werden Wurtembergsche candidaten tot den H. Dienst als secretaris aangesteld. En zoo ontstond uit het Zuid-Duitsche piëtisme het Bazelsche Genootschap, dat reeds in 1805 en 1807 zendingsplannen overwoog, maar eerst 15 Sept. 1815 het aanzijn gaf aan het *Bazeler Zendingsgenootschap,* dat nog steeds Wurtembergsche candidaten als zendingsinspectoren heeft. Het begon met jonge menschen voor het zendingswerk op te leiden en dan in dienst van de Engelsche en spoedig ook van de Nederlandsche Zending te doen uitgaan. Eerst in 1822 is het met zelfstandig zendingswerk begonnen. Toen was de band met het Nederlandsch Zendelinggenootschap al vrijwel verbroken, terwijl in 1855 ook de Engelsche Zending niet langer Bazelers in dienst hoefde te nemen.

Sedert 1921 is het, zooals we beneden zullen zien, op Borneo werkzaam en weer met de Nederlandsche Zending in verbinding getreden. Het eigenaardige van de Bazeler Zending is, dat het oorspronkelijk alleen de opleiding van zendelingen beoogde; dat zij dit deed door eenvoudige gemeenteleden eerst een drie-, later een vijfjarigen cursus te doen volgen — feitelijk een verkorte theologische opleiding, zonder genoegzaam rekening te houden met de eischen van het zendingswerk —; en eindelijk dat de leiding hiervan niet bij de kerk, maar bij een vrije vereeniging berustte.

In den opzet van dit werk kwamen piëtistische en methodistische beginselen samen. Want op het ontstaan van het Bazeler Genootschap heeft ook Engelsche invloed gewerkt. Daarom moeten wij den blik nu wenden naar Engeland.

2. De nieuwe Zending en het methodisme in Engeland.

Ook hier had in de dorre en doodsche Staatskerk gedurende de 18e eeuw een geloofsopwekking plaats gevonden onder Charles en John Wesley en George Whitefield, die als „methodisme" bekend staat en ten slotte tot een eigen kerkformatie leidde, al had dit oorspronkelijk niet in de bedoeling gelegen. Dit methodisme is ook individualistisch, evenals het piëtisme, maar, in Gereformeerden kring geboren en onder het Angelsaksische ras werkzaam, trad het veel aggressiever op. Het drong steeds aan op een zichtbare bekeering en op een geheiligd leven als vrucht daarvan; op een leven van practischen arbeid en bekeering van anderen. Zoo stond ook hier de leer en de kerkvorm niet op den voorgrond; en bij alle erkenning van de bestaande kerkelijke organisatie, wilde het, in afwijking van de kerkelijke voorschriften, ook aan de leeken het recht van prediking toestaan, wat tot herhaalde conflicten aanleiding gaf.

Het ligt voor de hand, dat in deze atmosfeer een drang naar zendingsarbeid moest ontstaan, die nog versterkt werd door de betrekkingen, die de Wesley's met de Herrnhutter Broedergemeente hadden aangeknoopt. De groote ontdekkingsreizen o.a. van Cook, de handel van de Engelsche Oost-Indische Compagnie, de reeds door de Kwakers aangevangen bestrijding van de slavernij — al deze factoren samen deden in Engeland de belangstelling meer en meer op de heidenlanden richten. Maar de Engelsche O.-I. Compagnie verzette zich met kracht tegen zendings-werkzaamheid, waarvan zij onhandelbaarheid der inheemsche bevolking vreesde, zoodat eerst door een krachtige politieke agitatie de toegang tot de Britsche koloniën geopend werd. Dit is de verklaring, waarom de Engelsche Zending van den aanvang af zich met de Engelsche politiek heeft ingelaten, in onderscheiding van de Duitsche, die zich steeds geheel buiten politieke bemoeiingen hield. Maar ook de Staatskerk was in het begin tegen Zending gekant, zoodat het zendingswerk allereerst in de secten ter hand werd genomen en in 1792 het Baptistisch Zendingsgenootschap werd opgericht, in 1795 gevolgd door het Londensche, en eerst in 1799 door dat van de Engelsche Kerk.

Een oud-secretaris van het Bazeler Christendomsgenootschap, F. A. Steinkopf, werd in 1801 predikant bij de Savoyaardsche kerk te Londen, waar hij spoedig in het bestuur van het Londensche Zendelinggenootschap werd opgenomen en in 1804 ijverig deelnam aan de oprichting van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap. Hij werd hiervan buitenlandsch secretaris en als zoodanig oefende hij veel invloed ook te Bazel. Zoo hebben wij in hem de verbinding van het Engelsch methodisme met het Zuidduitsche piëtisme voor ons.

Die verbinding was gemakkelijk. Behalve den drang naar leekenarbeid, had het methodisme met het piëtisme het beginsel gemeen, dat het den Christelijken arbeid door alle Christenen, waarvan het algemeen priesterschap beleden werd, zonder onderscheid van kerk, belijdenis of rang, wilde doen aanvatten — waardoor ook de vrijmaking van den derden stand zeer bevorderd is —. Men meende daarmee een breederen basis voor dien arbeid gevonden te hebben.

3. De Oprichting van het Nederl. Zendelinggenootschap.

Toen nu Dr. Johannes Theodorus van der Kemp, de begaafde zoon van een bekend Rotterdamsch predikant, na een losbandig leven tot bekeering gekomen, zich bij de Londensche Zending had aangemeld en weldra naar Zuid-Afrika zou vertrekken, wilde hij eerst een poging doen, ook in ons land een zendingsvereeniging op te richten. Met een brief van het Londensch Genootschap kwam hij te Rotterdam en wist daar inderdaad

een aantal vooraanstaande mannen voor het plan te winnen. Zoo werd 19 Dec. 1797 het Nederlandsch Zendelinggenootschap gesticht volgens een gelijk beginsel van interconfessioneele samenwerking. Dit was niet, omdat de kerk in ons land eenig bezwaar tegen de Zending zou hebben — zooals dat in het buitenland wèl het geval was geweest —, maar omdat het in den geest van den tijd lag, een dergelijk werk interconfessioneel op te zetten.

De tijd was daarvoor rijp. Het werk van de O. I. Compagnie vroeg dringend om voortzetting en verbetering. Een in 1774 uitgeschreven prijsvraag — voorgesteld door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem: Welke zijn de beste middelen, om de ware en zuivere leer van het Evangelie onder de bewoners der Colonien van den Staat meer te bevestigen, en in die landstreken voort te planten? — had in de antwoorden op die dringende behoeften gewezen. De Fransche Revolutie en de daarmee gepaard gaande geestelijke verwildering deed de belijdende Christenen te meer de noodzaak van een daadwerkelijk Christendom beseffen. En zoo is het te begrijpen, dat juist in dezen moeilijken tijd nieuw zendingsleven ontstond.

Het is de moeite waard, ons rekenschap te geven van de internationale beïnvloeding die daaraan ten grondslag ligt.

In Nederland was door het Gereformeerde — Fransch-Zwitsersche — beginsel de Protestantsche Zending ontstaan, zoodra men hier met heidenlanden in aanraking kwam. De Hollandsche Zending deed in Duitschland de zendingsgedachte ontwaken en de Gereformeerde inslag — in het piëtisme — bracht ten slotte tot de daad, o.a. in de Broedergemeente. Toen in Engeland het Methodisme ontstond, had hierop de Broedergemeente invloed. Van Engeland uit kwam de drang tot nieuw zendingswerk in ons land en later ook de prikkel tot het stichten van het Bazeler Genootschap. Dit stelde zich in betrekking tot het Londensche en het Nederl. Zendelinggenootschap en werkte — ook via Barmen — op de opleiding in de Nederlandsche Zending in.

Wij kunnen daarom zeggen, dat de nieuwe Zending uiting is van het internationaal, het oecumenisch Protestantisme.

VI. KENMERKEN VAN DE NIEUWE ZENDING.

De nieuwe Zending, sedert de stichting van het Nederl. Zendeling-Genootschap — N. Z. G. — in 1797, draagt een van de Oud-Hollandsche Zending geheel afwijkend karakter.

Allereerst komt dat hierin uit, dat de nieuwe Zending vrij staat van de overheid. Zij is een zuiver „particuliere" en niet een Staatsonderneming. En doordat zich hier van den aanvang af het individualisme van het methodistisch piëtisme liet gelden, heeft de Nederlandsche Zending, evenals de Duitsche, zich steeds principiëel buiten alle politiek gehouden. Daardoor staat zij in dezen tegenwoordigen tijd van nationale ontwaking in Indië op een zuiver standpunt tegenover de bevolking. Zij wil de inheemsche bevolking dienen, door haar de geestelijke waarden van het evangelie te brengen: welke politieke gevolgen dat zal hebben, staat aan de Zending niet te beoordeelen, maar is een zaak van de Indonesiërs zelf, al zijn de Zendingsarbeiders voor zich overtuigd, dat geestelijke banden de sterkste zijn, en dat het evangelie met onderdrukking niets, met vrijheid alles te maken heeft.

Een tweede kenmerk der nieuwe Zending is, dat zij niet in dienst staat van een bepaalde kerk, maar haar werkzaamheid interconfessioneel heeft opgezet. Dit heeft tegenover de inheemsche bevolking het voordeel, dat zij niet een bepaalde kerkorganisatie en niet een bepaalde kerkelijke belijdenis wil en kan opleggen, maar aan de zendingsgemeenten zelf de gelegenheid opent tot zelfstandige kerkformatie en tot eigen belijdenis, overeenkomstig eigen aard. Dat is van groot belang. Toen VOETIUS over de zendingsmethode handelde, deed hij dat onder het hoofdstuk van „Kerkrecht": het was dus de stichting van een nieuwe Gereformeerde kerk in Indië, die door de Oud-Hollandsche Zending werd beoogd. De organisatie stond op den voorgrond. Toen VON ZINZENDORF daarentegen de eerste Broeders als zendelingen afvaardigde, gaf hij hun de opdracht, dat zij moesten trachten „voor het Lam een ziel te winnen". Hier was het streven geheel op het persoonlijk heil der enkelingen gericht. Nu is dat in de praktijk ook wel tot een Herrnhuttersche kerkformatie uitgegroeid. Maar de doelstelling was een geheel andere. En deze doelstelling heeft in den aanvang de geheele nieuwe Zending beheerscht, om met name in Duitschland eerst aan het eind der negentiende eeuw voor een breedere beschouwing plaats te maken.

Het interconfessioneele van dit nieuwe werk heeft echter ook bewezen, voor de verhoudingen in het moederland zijn groote schaduwzijden te hebben. Bedoeld, om daardoor een veel breederen basis voor de zendingswerkzaamheid te leggen — àlle Christenen van àlle kerken konden mee doen —, is het in de praktijk langzamerhand oorzaak geworden, dat de basis in plaats van op de breede lagen der kerk te rusten, zich versmalde tot de betrekkelijk kleine groep van „zendingsvrienden", alsof de voornaamste taak der kerk niet zou bestaan in de voortplanting van het evan-

gelie. Vandaar dat het zoo sterk uitgegroeide zendingswerk voor de zendingscorporaties, die een veel te smallen basis vormen, topzwaar is geworden en men niet naar de dringende behoefte van den tijd het werk kan uitbreiden. Hierin zal alleen verandering kunnen komen, wanneer de geheele kerk het werk gaat dragen.

Een derde kenmerk van de nieuwe Zending is, dat zij haar arbeid verricht alleen onder de inheemsche bevolking en de zendeling-leeraren zich niet tevens met de Indische Europeanen hebben in te laten. Dit is niet dan voordeel. Alleen zóó kan de Zending haar taak van volksbekeering en volksopvoeding naar behooren vervullen: alleen zóó kan zij zich van het geestelijk leven, van taal, cultuur, voorstellingswereld geheel op de hoogte stellen. Daaraan is het toe te schrijven, dat, zooals de predikanten der O. I. Compagnie de kenners van de Maleische taal waren, de Zending den grondslag heeft gelegd voor de Indonesische taalwetenschap, die b.v. op Borneo een zestig talen, alleen in de Minahassa — een gebied iets grooter dan Gelderland — vier talen heeft leeren onderscheiden; en dat de Zending ook voor de ethnologie belangrijke bijdragen heeft geleverd.

Een vierde kenmerk van de nieuwe Zending is, dat zij haar zendingsarbeiders niet een academische opleiding heeft gegeven. Wij hebben hier nawerking van de „leeken-prediking" der Methodisten, die dit voordeel heeft, dat men uit alle lagen der gemeente de werkelijk toegewijden kan aannemen en uitzenden. Wel heeft men in ons land van het begin af een bepaalde opleiding wenschelijk geacht en zich daarbij, toen de Bazeler Zending was ontstaan, door dezen laten beïnvloeden. Maar men meende, toen het N. Z. G. opgericht werd, dat zendelingen die tot onbeschaafde volken gingen, een wetenschappelijke opleiding wel konden missen. Het werd in het allereerste begin voldoende geacht, de a.s. zendelingen een handwerk te doen uitoefenen en na afloop der dagtaak enkele malen per week onderwijs te geven in bijbelsche vakken, methode der Evangelieprediking, aardrijkskunde enz. Het is gebleken, dat dit een geweldige onderschatting van de moeilijkheden op het zendingsveld was: juist om natuurvolken eenigermate te verstaan en op hen invloed te oefenen is, naast de onmisbare toewijding van het Christelijk geloof, een hooge ontwikkeling en veel kennis van groot belang. Met deze misvatting hing samen de wijze van salariëeren, die ver beneden de toch al niet weelderige predikantssalariëering blijft. Ook dat is tegenwoordig een ernstig bezwaar gebleken. Men zou thans wel academische vorming wenschen — en de bouw van de Zendingsschool te Oegstgeest, in de nabijheid van een academie-stad met een Indologische faculteit heeft daarmee opzettelijk rekening gehouden —, maar de lage salariëering, waarop het heele zendingssysteem is gebouwd,

blijft voor vele theologen een beletsel. Daarom is het van de Zending der Gereformeerde Kerken, die eerst in 1896 zich principiëel uitsprak en met de honderjarige zendingservaring rekening kon houden, heel juist gezien, dat ze alleen academisch opgeleide en dan ook geheel als predikanten gesalariëerde missionaire predikanten uitzendt. De andere zendingscorporaties zullen zich ook meer en meer in die richting moeten ontwikkelen, en intusschen trachten de opleiding zoo goed mogelijk te maken: niet volgens de eischen van predikanten en besturen in ons vaderland, maar volgens de eischen van het zendingswerk.

Een vijfde kenmerk van de nieuwe Zending is, dat zij, door niet langer op de overheid te steunen, haar voedingsbodem in de Christelijke gemeenten zelf moest zoeken en daardoor de gemeenteleden voor den Zendingsarbeid, voor Zendingsbelangstelling en Zendingsgaven moest winnen. In de zeventiende en achttiende eeuw stonden de gemeenteleden geheel buiten het Zendingswerk: een ontzaglijk nadeel voor het Christelijk leven. In de negentiende eeuw is dat anders geworden: de gemeenten werden door de Zending tot een actief Christendom opgevoed, wat van onschatbare waarde is geweest voor verlevendiging, verdieping en verruiming van het Christelijk geloof. Uit dit oogpunt bezien, is al de arbeid in eigen land door Zendingsstudieraad, Zendingscorporaties en Zendingskerken, door predikanten en gemeenteleden voor de Zending verricht, een werk van hooge geestelijke waarde voor de kerk zelf te achten. Wie van zijn geestelijk bezit aan anderen tracht te geven, ontvangt veel meer dan hij ooit geven kan. Door de Zending leert men ook de waarde van eigen bezit zooveel beter kennen en leert men hoofd- en bijzaken onderscheiden. Zoo is de Zending der negentiende eeuw voor ons vaderland een bron van geestelijk leven geworden.

VII. HET NEDERLANDSCHE ZENDINGSLEVEN IN DE NEGENTIENDE EEUW.

1. Het Nederl. Zendelinggenootschap.

Bij het ontstaan der nieuwe Zending hebben piëtistische en methodistische beginselen medegewerkt tot het stichten van het **N. Z. G.** Men zou zich vergissen, als men meende, dat dit het blijvend kenmerk der Nederlandsche Zending is geweest: een afgeslotenheid naar buiten en een sentimenteel gevoelschristendom naar binnen, zooals de piëtisten voorstaan; een bekeeringsijver zonder veel diepte, tevreden met een tijdelijke Hallelujahstemming, zooals vele methodisten willen. Daarop is onze volksaard niet

aangelegd, al zal men bij sommige personen het een, bij anderen vooral het ander wel aantreffen. Er was veeleer een bezadigd verstandelijk besef van „het nut" der evangelie-prediking, en dat niet alleen in het verre land, maar ook in eigen omgeving. Daarom sprak het N. Z. G. het uit, dat het wel „voornamelijk onder de heidenen" maar toch ook door evangelisatie en tractaatverspreiding in ons eigen land werkzaam wilde zijn. Dit laatste heeft het tot 1848 gedaan. Sindsdien heeft het zich alleen met de uitwendige Zending bezig gehouden, oorspronkelijk in de Molukken, waarheen KAM in 1814 — toen de Engelschen zich weer uit onzen Oost teruggetrokken hadden — werd uitgezonden en er den eerenaam van „Apostel der Molukken" verwierf; op Timor, waar LE BRUYN zeer verdienstelijk werkte; in de Minahassa, waar sedert 1822 en eigenlijk eerst recht door HELLENDOORN sedert 1827 gewerkt is; sedert 1904 in Bolaäng-Mongondou, ten Z. van de Minahassa; sedert 1892 onder de Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes — Poso —; sedert 1814 op Oost-Java; sedert 1890 onder de Karo-Bataks van Deli. De eerst genoemde terreinen zijn als „gevestigde Inlandsche gemeenten" overgegaan aan de Indische Kerk: Ambon sedert 1864, de Minahassa tusschen 1875 en 1885. Op de kaart zijn de terreinen van het **N. Z. G. rood** gekleurd

In het eerste kwartaal der negentiende eeuw waren naast de min of meer piëtistisch en methodistisch gezinde bestuursleden de kalm-verstandelijke supra-naturalisten in de meerderheid. Dan komen langzamerhand de „Groningers" in de bestuursfuncties. Zij worden terecht humanistisch-practisch genoemd en zijn afkeerig van alle piëtisme. Het was hun te doen om de opvoeding van den mensch en de menschheid tot het Koninkrijk Gods, dat zij beschouwden als de verwerkelijking van het rijk van het ware, goede en schoone hier op aarde. God had dat koninkrijk voorbereid zoowel in Israël als onder de Grieken van het soort van Socrates en Plato; en Hij had in Christus het hoogtepunt doen aanbreken, van waaruit Zijn Geest allengs de geheele wereld zou winnen. Dit sloot een zendingstaak in zoowel voor de omgeving als voor de heidenwereld.

Tegenover de Groningers stonden de Réveilmannen, die, niet streng dogmatisch van aard, toch beslist zich verzetten tegen de koele verstandelijkheid dier dagen en tegen de oppervlakkige zonde- en dus ook onjuiste genade-beschouwing der Groningers. In plaats van opvoeding wilden zij bekeering en wedergeboorte. In het begin voelde men in dezen kring groot bezwaar tegen de Christelijke werkzaamheden van dien tijd. Het is O. G. HELDRING geweest, die den Réveil-kring tot practisch liefdewerk bracht, niet alleen in de Heldring-gestichten, maar ook in de Zending: van hem ging in 1847 de gedachte uit, Christen-werklieden uit te zenden, die in Indië

in eigen onderhoud moesten voorzien, maar dan tevens het evangelie brengen; een soort van Christen-kolonisatie, tusschen 1849 en '58 toegepast op Java, de Sangir- en Talaud-eilanden en Nieuw-Guinee, met 52 personen, maar jammerlijk mislukt tengevolge van de hier niet bekende, totaal andere Indische verhoudingen. Doch hiermee was toch in den Réveil-kring de zendingsbelangstelling gewekt.

5. De Nederlandsche en de Utrechtsche Zendingsvereeniging.

Toen nu de Groningers in het N. Z. G. overwegenden invloed kregen en op grond van hun vrije opvattingen ook de pas opgekomen moderne richting daar aan het woord lieten komen, was dit voor vele mannen van rechts onverdragelijk. Zij stichtten in 1858 te Rotterdam *de Nederlandsche Zendingsvereeniging* — de **N. Z. V.** —, die oorspronkelijk meer antikerkelijk — baptistisch — en democratisch gekleurd was. Het democratische heeft zij ten deele behouden, het onkerkelijke afgelegd en in een meer confessioneele houding veranderd: Zij werkt sedert 1861 op West-Java, sedert 1915 op Zuid-Oost-Celebes. Op de kaart met **bruin** aangegeven.

In 1859 volgde te Utrecht een andere groep, meer aristocratisch en conservatief, tegelijk ook meer orthodox-piëtistisch van aard, met het stichten van *de Utrechtsche Zendingsvereeniging* — de **U. Z. V.**, op de kaart **rose** — die haar arbeidsveld sedert 1862 op Nieuw-Guinee, sedert 1866 op Halmahera, sedert 1885 op Boeroe, van 1866 tot 1881 op Bali, van 1895 tot 1901 op Zuid-Celebes vond. Wegens de onvruchtbaarheid van dit terrein werden Bali en Zuid-Celebes weer prijsgegeven.

3. Doopsgezinden. Ermelo. Java-Comité.

Intusschen hadden reeds in 1847 **de Doopsgezinden** een eigen *Zendingsvereeniging* opgericht, niet tegenover maar vriendschappelijk naast het N. Z. G., om eigen beginselen geheel uit te kunnen leven. Daarvoor nam zij in 1851 een terrein op Midden-Java, in Djapara, en in 1869 een terrein onder de Bataks van Midden-Sumatra, het landschap Pankantan, in bewerking. Op de kaart recht **blauw gestreept.** Hare zendelingen waren, tot den wereldoorlog, voor een deel piëtistisch-orthodoxe Zuid-Russische Doopsgezinden, afkomstig uit de sedert het einde der 18e eeuw daarheen uitgeweken Duitsche kolonisten. De wereldoorlog heeft hen geruïneerd, voor een deel naar Amerika doen verhuizen. De tegenwoordige Doopsgez. Zending heeft daardoor met groote bezwaren te kampen, want het is moeilijk in eigen kring de mannen en de middelen tot voortzetting van den arbeid in voldoende mate te vinden.

Tengevolge van een geestelijke opwekking te *Ermelo* onder Ds. H. W. Witteveen, die wegens een reglementair conflict met de kerkbesturen in 1859 een zelfstandige Zendingsgemeente stichtte, ontstond daar een zendingscentrum, van waaruit zendelingen werden uitgezonden naar Sumatra en Java. Zij gingen later over in dienst der Rijnsche Zending en van het Java-Comité.

Dit **Java-Comité** werd in 1855 door den gewezen Resident van Timor, J. Esser, opgericht, eerst als een collecteerende hulpvereeniging van het in 1851 te Batavia gestichte „Genootschap voor In- en Uitwendige Zending". Later trad het zelfstandig op met zendelingen in Midden-Sumatra en Oost-Java. Tegenwoordig laat het zijn zendelingen op de Zendingsschool te Oegstgeest opleiden. Op de kaart is zijn terrein **rose gestreept.**

4. De Zending der Gereformeerde kerken en het Luthersch Genootschap.

Waren N. Z. V. en U. Z. V. als tegenstanders van het N. Z. G. opgetreden, in 1861 ontstond om dezelfde reden de *Nederl. Gereformeerde Zendings-vereeniging,* die onderteekening van de drie formulieren eischte en in 1892 overgegaan is in de Zending der z.g. **Gereformeerde Kerken.** Zij hadden Midden-Java tot zendingsterrein, op de kaart **geel** gekleurd. De Chr. Afgescheiden Kerk werkte sedert 1872 op Soemba, dat sedert 1892 ook terrein der z.g. Gereformeerde kerken is geworden. Hier werd de arbeid geheel kerkelijk georganiseerd, sedert 1896 definitief. Men gaat uit van de gedachte, dat alleen een plaatselijke kerk kan uitzenden. Uitgezonden worden predikanten die hun ambt alleen aan een plaatselijke kerk ontleenen, die hen beroept en dan als missionair-predikant naar een zendingsterrein laat uitgaan, dat door die plaatselijke kerk verzorgd wordt, bijgestaan door andere kerken in haar classe of provincie.

In 1872 werd het **Nederl. Luthersch Genootschap** voor In- en Uitwendige Zending opgericht, dat in 1888 met de Zending op de Batoe-eilanden bij Nias begon, op de kaart **blauw** gekleurd.

5. Nog vijf Zendingsgroepen.

Sedert 1885, uitgebreid in 1903, bestaat het **Sangir- en Talaud-Comité,** dat uit afgevaardigden van het N. Z. G., de U. Z. V. en de N. Z. V. bestaat, om de reeds sinds de O. I. Compagnie bestaande gemeenten van „dienaren des Woords" te voorzien.

In 1894 ving het **Leger des Heils** zijn arbeid op Java aan, voornamelijk maatschappelijk werk: militaire tehuizen, reddingshuizen, tehuizen voor vrouwen, leprozeninrichtingen, kinderhuizen enz. Sinds 1913 heeft het ook een bepaald zendingsterrein in het Paloe-dal op Midden-Celebes.

In 1901 werd **de Gereformeerde Zendingsbond** door den Gereformeerden Bond in de Ned. Herv. Kerk opgericht, die sedert 1913 de Zending onder de Sadang-Toradja's op Midden-Celebes — in de omgeving van Rantepao — behartigt; op de kaart **geel gestreept.** Zijn zendelingen worden op de Zendingsschool te Oegstgeest opgeleid.

In 1927 heeft **de Christel. Geref. Kerk** een zendingswerk begonnen door het gebied rondom Mamasa, in Midden-Celebes, van de Indische Kerk over te nemen; op de kaart **gearceerd en geel.**

In 1927 besloten ook **de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband** Zendingsarbeid te ondernemen en daarvoor zich te Soerabaia te vestigen.

Er is dus wel een groote verscheidenheid en versnippering. Het heeft dit voor, dat iedere groep nu gelegenheid heeft, de Zending naar eigen keuze en richting te steunen.

6. Samenwerking.

Intusschen hadden de tegenstellingen tusschen N. Z. G., U. Z. V. en N. Z. V. allengs veel van haar scherpte verloren. Uit de besturen van het N. Z. G. hadden de modernen zich meer en meer teruggetrokken, terwijl de Groningers hier als elders in getalsterkte voortdurend achteruitgingen. Steeds meer werd de tegenstelling als onwerkelijk gevoeld en daartegenover begrepen, dat de groote nood van het zendingsveld niet toeliet zooveel verschillende opleidingen en besturen te bekostigen. Samenwerking werd een eisch des tijds geacht. Zoo begon men in het begin van deze eeuw met een samenvoegen der secretariaten van N. Z. G. en U. Z. V., door hiervoor dezelfde personen te benoemen. Deze methode werd ook voor de besturen toegepast. In 1905 werd door hen *de Nederl. Zendingsschool* als gemeenschappelijk opleidingsinstituut opgericht, eerst te Rotterdam, sedert 1917 te Oegstgeest. In 1919 sloot de N. Z. V. zich bij deze opleiding aan, terwijl kort daarop de samenwerking ook in het secretariaat volgde. Sinds 1913 was dit reeds het geval met het Sangir- en Talaud-Comité. Zoo ontstond *het Zendingsbureau* als bureau der samenwerkende corporaties te Oegstgeest. Hierbij hebben ook de Rijnsche, de Bazeler en de Herrnhutter Zending — over welke buitenlandsche Zending wij zoo dadelijk nog zullen handelen — zich aangesloten. Daardoor behartigt het zendingsbureau thans de belangen van niet minder dan zeven corporaties.

Dezelfde drang tot samenwerking had reeds in 1887 een *comité* in het aanzijn geroepen *voor de Nederlandsche Zendingsconferenties,* waar besturen en vrienden van de onderscheiden zendingsgroepen elkander ontmoeten, bij de toenmalige verhoudingen een belangrijke stap in de richting van toenadering.

Nadat Dr. J. W. Gunning met Dr. C. W. Th. baron van Boetzelaer van Dubbeldam in 1900 een reis door Indië had gemaakt, werd in 1906 door het Nederl. Bijbelgenootschap als samenbindende macht *het Zendingsconsulaat* ingesteld, dat allereerst door Dr. van Boetzelaer werd bezet. Dit is een instelling, om de gezamenlijke belangen der Protestantsche Zending bij de Ned. Ind. regeering te behartigen en de verschillende zendingsarbeiders zoo noodig van advies te dienen in zaken van algemeen zendingsbeleid of in voorkomende moeilijkheden. Ook dit was een belangrijke schrede in de richting van onderlinge waardeering en samenwerking.

In 1909 werd *de Zendingsstudie-Raad* opgericht, met het doel door conferenties en het uitgeven van handboeken, zendingslectuur enz. in ons land de zendingsstudie te bevorderen en de belangstelling te doen toenemen. Zijn arbeid oefent een grooten invloed in ons land tot verlevendiging van den zendingsgeest.

7. Het Nederl. Bijbelgenootschap.

Ten slotte moeten wij ook het in 1814 gestichte *Nederl. Bijbelgenootschap* nog noemen, dat voor de Zending van onberekenbaar nut is, door de vertaling van den Bijbel en van bijbelsche leesboeken in verschillende talen van den archipel krachtig te bevorderen. Het heeft dit reeds een eeuw lang gedaan door het uitzenden van taalgeleerden, die de Indonesische talen moeten bestudeeren voor de bijbelvertaling, maar die daardoor ook in het algemeen voor de zendelingen tot een grooten steun kunnen zijn. Wij noemen uit de lange reeks nu alleen den naam van Dr. N. Adriani. Bovendien heeft het Bijbelgenootschap het zendingsconsulaat in het leven geroepen en na de wereldzendingsconferentie te Edinburgh in 1910 een *commissie van advies,* waarin de zendingsleiders uit alle groepen samenkomen tot onderlinge bespreking der zendingsvraagstukken. Hier wordt dan zoo mogelijk een gemeenschappelijke opinie gevormd, waarmee het zendingsconsulaat te Batavia rekening kan houden. En in Oct. 1929 ging deze commissie over in den *Nederlandschen Zendingsraad,* in het leven geroepen als schakel met den in 1921 opgerichten Internationalen Zendingsraad.

8. De Nederlandsche Zending vergeleken met de buitenlandsche.

Alles overziende, kunnen wij dus zeggen, dat de negentiende eeuw ook voor Nederland een zendingseeuw is geweest. In het zendingsleven hier te lande weerspiegelde zich het algemeen godsdienstig leven, zoodat de invloed der moderne richting in het midden der eeuw tot ongewenschte scheuringen aanleiding gaf. Doch de Zending is deze crisis te boven gekomen en sedert het begin van deze eeuw is samenwerking de leuze geworden. Daarnaast

kunnen we opmerken, dat het piëtisme slechts een ondergeschikte rol heeft vervuld, maar dat het verlevendigd kerkelijk bewustzijn ook op de Zending zijn invloed deed gelden door zuiver kerkelijken arbeid te doen ontstaan.

Vergelijken wij de Nederlandsche met de buitenlandsche Zending, dan valt de groote gedeeldheid in Nederland op. Maar daarvan kunnen we zeggen, dat zij meer en meer tot het verleden gaat behooren, om voor gemeenschappelijke actie, bij erkenning van onderling verschil, plaats te maken.

Een ander kenmerk is, dat de Zendingsbelangstelling in een koloniseerend land als het onze merkbaar geringer is dan in andere landen. Zweden b.v.

Dr. N. Adriani en Mevr. Adriani—Gunning.

geeft per hoofd drie maal zooveel als Nederland. De reden hiervan is gecompliceerd. Voor een deel ligt het wel daaraan, dat de groote pers in ons land in zeldzame blindheid voor de groote belangen die hier op het spel staan, de Zending meer tegenwerkt dan bevordert.

Doch onze Zending heeft op de buitenlandsche ook bepaalde dingen voor. We kunnen een vijftal noemen.

Het eerste voordeel is, dat onze Zending zich niet over verschillende werelddeelen uitstrekt, maar zich een samenhangend geheel als terrein ziet aangewezen.

Het tweede voordeel is, dat zij in het Zendingsconsulaat een instelling bezit van zoo groot belang voor gemeenschappelijk werk en gemeenschappelijke vertegenwoordiging, dat het buitenland ons daarom benijdt.

Het derde voordeel is, dat op verschillende terreinen zendings-taal-

geleerden werkzaam zijn, wat het buitenland in dezen vorm niet kent.

Het vierde voordeel is, dat zij in de Nederl. Zendingsschool een gemeenschappelijk opleidingsinstituut heeft, waar de a.s. arbeiders van zeer verschillend terrein elkander leeren kennen en verstaan, en waar de zendingsgedachte het geheele onderwijs kan beheerschen.

Het vijfde voordeel is, dat men bij alle gescheidenheid in kerken en corporaties toch niet op elkanders zendingsterrein kan gaan werken en elkander dus geen verderfelijke concurrentie kan aandoen. Dat is het gevolg van een artikel in het Regeeringsreglement, waarbij voor het verrichten van zendingsarbeid bijzondere toelating aan de Regeering moet worden gevraagd. Dit oorspronkelijke Art. 123 — thans Art. 177 — had in 1834 ten doel de Zending tegen te houden in die streken, waar men voor onrust vreesde door evangelieprediking. Een dwaze politiek van een ongodsdienstige regeering. Tegenwoordig dient het artikel, om „dubbele" Zending te voorkomen. Op grond daarvan kan b.v. de Roomsch-Katholieke Missie niet zonder meer op Protestantsch terrein gaan werken. Wanneer wij de Zendingskaart overzien, dan is daarvoor ook niet de minste reden: hoeveel terrein is er nog onbezet, waar de R.K. Missie zonder de Protestantsche Zending te hinderen overvloedige arbeidsgelegenheid kan vinden. Doch de R.K. kerk wil met de Protestantsche Zending geen rekening houden, wel van het reeds door deze verrichte werk profijt trekken. Daarom wil de R.K. Staatspartij Art. 177 van het Reg. Regl. doen schrappen. Het is gevaarlijke Prinzipienreiterei, wanneer men van Protestantsche zijde daartoe wil medewerken. Dit zou eerst recht de onrust in Indië vermeerderen, en dat in streken, die juist in ander opzicht gaarne met het Nederlandsche gezag willen medewerken. En geestelijk kan het niet anders dan verwarring stichten.

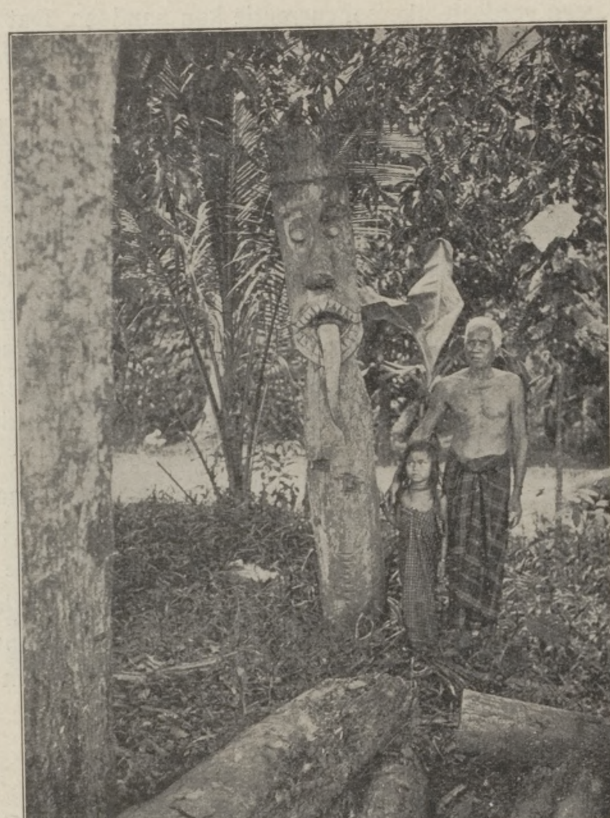
VIII. DE BUITENLANDSCHE ZENDING IN OOST- EN WEST-INDIE.

Het zijn niet alleen Nederlandsche corporaties, die in Indië werkzaam zijn, maar ook buitenlandsche.

1. De Rijnsche en de Bazelsche Zending.

In 1828 was te Barmen, waar een geestelijke opwekking had plaats gevonden, uit een afdeeling van het reeds genoemde Bazelsche Christentumsgesellschaft een zendingsvereeniging, *de Rijnsche Zending,* ontstaan. In 1833 zocht zij een nieuw arbeidsveld en meende verschillende aanwijzingen te hebben, om naar de Dajaks op *Borneo* te gaan. De eerste zendeling

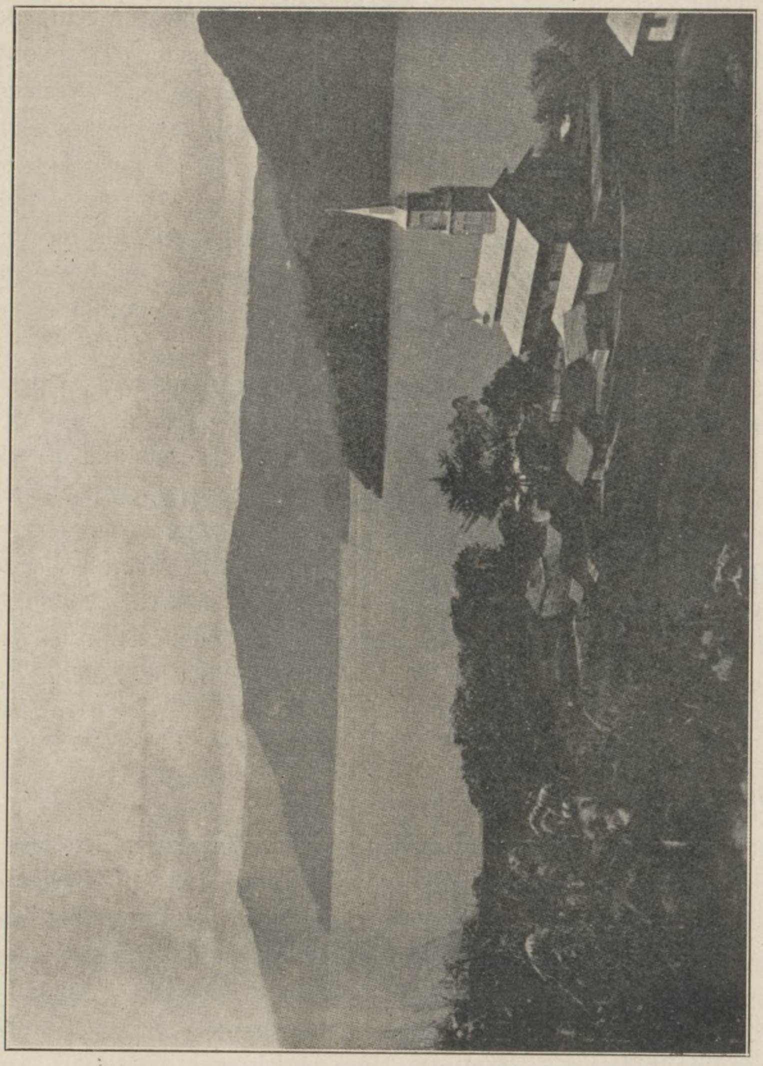
kwam hier 1835 aan en begon den arbeid te Bandjermasin. Vandaar uit trokken latere zendelingen de breede stroomen opwaarts, maar de arbeid vorderde weinig. In 1859 ontstond een vijandige beweging tegen de Nederlandsche regeering, ten gevolge waarvan vier zendelingen, drie zendelingsvrouwen en twee kinderen vermoord werden. Het binnenland werd hierdoor tot 1866 gesloten gebied. Van dat jaar af is de Zending weer geleidelijk verder getrokken en heeft haar invloed sedert 1886 aanmerkelijk uitgebreid.

Heidensch beeld te Koealakapoeas.
Oude priester met kleinkind er bij.

Maar de wereldoorlog was voor de Duitsche Zending zulk een financiëele ramp, dat zij haar werk in Indië slechts met de grootste moeite kon voortzetten. Daarom is in 1920 *de Bazelsche Zending* haar te hulp gekomen, door geleidelijk het zendingsterrein op Borneo over te nemen, wat in 1925 zijn beslag heeft gekregen. De classis Amsterdam werkt speciaal voor de posten Kasongan aan de Katingan en Kandan aan de Mentaja. Samen zijn 17 zendelingen met hun gezinnen, een zendeling-arts, een paar diaconessen,

een directeur van de kweekschool, op 14 posten werkzaam, met 5529 gedoopten. Op dit uitgestrekte op de kaart groen gestreepte gebied wonen naar verhouding weinig menschen. De rivieren zijn de verkeerswegen. Het

Het Tobameer met zendingskerkje.

land zelf is met oerwoud bedekt. Merkwaardig, dat op zulk een terrein de communistische woelingen ook weerklank hebben gevonden.

Het bloedbad van 1859 had tengevolge dat de *Rijnsche Zending* naar ander gebied omzag en dit vond onder de kannibalistische Toba-Bataks van Midden-Sumatra, waar reeds door DR. VAN DER TUUK voorbereidende taal-arbeid was verricht. In 1861 kwamen de eerste zendelingen aan, die eerst

sedert 1875, toen door regeeringsbemoeiing meer geordende toestanden kwamen, vrucht op den arbeid begonnen te zien. Onder leiding van L. NOMMENSEN, die hier van 1861 tot 1918 heeft gewerkt, is ten slotte het Toba-Batakvolk gechristianiseerd, een schitterende arbeid, voor Sumatra van groot belang. Thans werken op 25 posten — behalve de echtgenooten der zendelingen — ongeveer 50 personen, waaronder 27 geordende zendeling-leeraren, twee zendeling-artsen, negen zusters, een directeur van de kweekschool, een leider van het jeugdwerk, terwijl het aantal gedoopten op 1 Jan. 1928 aangegeven is als 243.199 van de 600.000 inwoners. Sedert 1920 heeft de bekende DR. JOH. WARNECK de leiding. De nieuwe tijd met zijn nationalisme en communisme maakt den arbeid dikwijls moeilijk en vereischt veel tact, om zich aan te passen. Daarnaast is het bemoedigend te zien, hoeveel de Christen-Bataks voor hun kerk en voor hun zending over hebben.

Sedert 1865 werkt de Rijnsche Zending op *Nias*, thans met 23 personen op 10 posten met 75148 gedoopten. In de jaren 1916 en volgende heeft Nias een merkwaardige en wijd om zich heen grijpende geestelijke opwekking doorgemaakt, merkwaardig vooral daarom, dat hier een diep zondebesef ontstond, zooals men in jonge gemeenten niet verwachten zou.

In 1901 begon de Rijnsche Zending den arbeid op de *Mentawei-eilanden*. in 1903 op *Enggano*. Het werk vordert onder deze primitieve bevolking langzaam. Hier zijn drie zendelingen werkzaam, met respectievelijk 594 en 254 gedoopten. Op de kaart zijn de terreinen der Rijnsche Zending groen gekleurd.

2. De Salatiga-Zending.

Behalve de Rijnsche, en sedert korten tijd de Bazelsche Zending, is in Indië als buitenlandsche vereeniging werkzaam de *Salatiga-zending* op Midden-Java; op de kaart recht groen gestreept. De oorsprong van het werk ligt in een evangelisatie-arbeid, die Mevrouw LE JOLLE 1855 in haar eigen omgeving te Salatiga begon en waarheen DS. WITTEVEEN in 1869 een zendeling afvaardigde. Deze zocht in Nederland tevergeefs hulp voor zijn werk, maar vond die in 1884 bij de *Neukirchener Zending*.

Deze Salatiga-zending, sterk piëtistisch van aard, wil geen leiding door een zendingsbestuur erkennen: de zendelingen zijn volkomen vrij, hebben ook geen vast salaris, maar vinden hun inkomsten uit vrijwillige giften van belangstellende Christenen. Ofschoon Neukirchen het moederhuis blijft, vormen sedert 1888 de zendelingen een „bond van zendelingen der Salatiga-zending", gesteund door comités te Utrecht en Neukirchen. Er zijn 10 zendelingen (met hun gezinnen) op 10 posten, 1 Jan. 1928 3239 gedoopten.

Er zijn twee ziekenhuizen met vier artsen en vijf Europ. verpleegsters, een kweekschool voor onderwijzers, drie Hollandsche zendingsscholen enz.

3. De Amerikaansche Methodisten.

Een vierde buitenlandsche Zending in Ned. Indië werkzaam is de Amerikaansche *Board of foreign Missions of the methodist episcopal Church*, de kerk waartoe ook JOHN MOTT behoort. President van het Indische werk is de bisschop te Singapore. Hun arbeid te Batavia, Buitenzorg en Tjisaroea werd in 1928 door de N. Z. V., die op Borneo door de Indische kerk overgenomen. Sedert beperken zij zich tot Sumatra, waar zij te Palembang, te Medan en in Asahan werken met 7 geordende zendelingen en hun 7 echtgenooten op 7 posten met een totaal van 1019 gemeenteleden — waarvan 407 catechisanten —. Op de kaart is hun terrein met kleine kruisjes aangegeven. Ook de *Zevendedagsadventisten* hebben eenig werk te Batavia, Padang en Benkoelen.

4. De Herrnhutters in West-Indië.

Hier willen wij ook over den arbeid in **West-Indië** spreken, daar die oorspronkelijk geheel door buitenlandsche zending werd gedaan. Hier is nl. de Evangelische Broedergemeente — der Herrnhutters — reeds in 1768 den arbeid onder de *Neger- en Kreolenslaven* begonnen, thans 55000 in getal. De vruchtbaarste periode valt tusschen de jaren 1820 en 1870: in 1863 had de vrijmaking plaats. Omstreeks 1890 kon de Christianiseering der Kreolenbevolking als afgesloten worden beschouwd. Sedert 1910 bestaat er een georganiseerde Broedergemeente in Suriname onder opperleiding van Herrnhut met een eigen provinciaal bestuur en een eigen synode. Hier zijn nog 17 buitenlandsche zendelingen — met hun echtgenooten — en elf zusters werkzaam, met 27000 gemeenteleden. Bekend zijn vooral het melaatschengesticht te Bethesda en het kinderhuis te Saron. Op de kaart zijn ook de voornaamste hoofdposten aangegeven.

Van dit werk moet onderscheiden worden de Zending onder *de Boschnegers*, die in het binnenland wonen ten getale van 18000. Zij dateert van 1765 en heeft onder de buitenlandsche zendelingen veel offers geeischt tengevolge van het ongezonde klimaat. Hier wordt thans door elf inlandsche predikers gewerkt, terwijl er 3000 Christenen zijn.

Sedert 1873 heeft er een immigratie van *Britsch-Indiërs* plaats gehad, die er nu ten getale van 34000 zijn, grootendeels vrije kleine landbouwers of pachters in Regeeringsvestigingsplaatsen of handelaars of ambachtslieden in Paramaribo, voor $^4/_5$ Hindoesch, voor $^1/_5$ Mohammedaan. Sedert 1900 wordt onder hen door opzettelijk daartoe voorbereide zendelingen

gewerkt, 2 in getal, en door 2 zusters. Men telt 400 leden en doopcandidaten.

Sedert 1894 zijn er *Javanen* ingevoerd, nu 23000, grootendeels contractarbeiders op plantages, voor een klein deel vrije landbouwers of pachters. Onder hen werken sedert 1909 opzettelijk daartoe voorbereide zendelingen, 2 in getal. Men telt ongeveer 125 leden en doopcandidaten.

Oorspronkelijk moesten de Broeders en Zusters in de kosten van hun levensonderhoud zelf voorzien. Zoo is er in Suriname een groote Zendingsfirma ontstaan, die vroeger een belangrijk deel der kosten droeg. Door de verarming ten gevolge van den oorlog is dat vrijwel onmogelijk geworden. Sedert 1900 is ook een vaste bezoldiging ingevoerd. Overal waar men, hetzij om in de kosten van het werk te voorzien, hetzij om de inheemsche bevolking oeconomisch te helpen, handel met Zending verbonden heeft, is men daarvan teruggekomen als ongewenscht voor het geestelijk werk.

De na-oorlogsche verhoudingen in Duitschland hebben de Broedergemeente doen omzien naar meer steun uit Nederland. Bovendien is de intellectueele toestand in Suriname allengs gewijzigd. Tot 1900 had het een hoofdzakelijk Negerengelsch sprekende bevolking. Maar door de school en de pers heeft de Nederlandsche taal in Paramaribo steeds grooter geldigheidsgebied veroverd en de bevolking zoekt steeds meer aansluiting bij de Nederlandsche cultuur. Voor een buitenlandsch zendingslichaam is het moeilijk daaraan te beantwoorden. Het een met het ander heeft er toe geleid, dat het Zeister genootschap sedert 1 Jan. 1928 een zelfstandig genootschap is geworden, dat de zorg voor en de leiding van het zendingsveld Suriname van „Herrnhut" heeft overgenomen en dus nu als een zuiver Nederlandsch genootschap kan gelden.

5. Engelsche Zending in West-Indië.

Verder werken in de West op *St. Martin* één, op *St. Eustatius* twee zendelingen van de *Wesleyan Methodist Missionary Society,* gevestigd te Londen, met respectievelijk 1493 en 846 Protestanten.

Op *Saba* werkt een zendeling van *The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts,* gevestigd te Londen, met 815 Protestanten.

IX. DE NEDERLANDSCHE ZENDING IN NEDERL. INDIE.

1. Algemeene Opmerkingen.

Wij willen nu de kaart nader bezien.

Zij is geteekend op een schaal van 1 op 4 000 000. Welk een geweldig

rijk, het rijk van Insulinde, „dat zich daar slingert om den evenaar als een gordel van smaragd". Men vergelijke het op dezelfde schaal geteekende kaartje van Nederland. Wanneer men de kaart van Indië legt op een kaart van Europa, die op dezelfde schaal geteekend is, dan komt Atjeh een aanzienlijk stuk ten Westen van Ierland en de Humboldtbaai op Nieuw-Guinee ongeveer bij de Kaspische Zee te liggen. Men is veel sneller van ons land in Amerika, dan van Sabang te Fak-Fak.

Dit geweldig gebied is alleen op Java dicht bevolkt. Volgens de volkstelling van 1920 heeft Java met Madoera een bevolking van bijna 35 millioen, d. w. z. een dichtheid van 266.18 per K.M.^{2}, terwijl ons land met 7½ millioen inwoners een dichtheid heeft van 233.8. Midden-Java is dan ook het dichtst bevolkte landbouwgebied van de wereld.

De buitengewesten zijn dun bevolkt. Voor al de eilanden samen, buiten Java en Madoera, wordt in 1920 een zielenaantal opgegeven van 13.870.000; voor Borneo Wester Afdeeling 535 000; voor Borneo Zuider en Ooster Afdeeling 998 000; voor het uitgestrekte Nieuw-Guinee slechts 194 000: de stad Utrecht alleen heeft meer dan 150 000, den Haag 408 000 inw.

Onder de verspreide bevolking is het niet gemakkelijk werken. Meermalen moet de Zending haar eerst aan meer geregelde toestanden en gevestigde woonplaatsen wennen, waarvoor het optreden van de Regeering gewoonlijk eerst afdoende helpt. Op Borneo zijn de rivieren de verkeerswegen en treft men ook de dorpen meerendeels daar aan. Op Nieuw-Guinee, zooals op verschillende bergachtige eilanden, is feitelijk alleen de kust door de Zending bewerkt; het binnenland bevat dan een grootendeels zwervende bevolking, dikwijls talrijker dan men vermoedde.

Dit uitgestrekte gebied, dat in honderden eilanden uiteenvalt, is ook zeer ongelijk van beschavingstoestand. Op Java treft men in de Vorstenlanden b.v. een vrij hooge cultuur aan wat kunst, omgangsvormen, kleeding, woning enz. betreft. Daarentegen is in het binnenland van Sumatra een bevolking als de Koeboe's tot voor kort niet veel anders dan een jagende nomadenstam, wier bladerhutten nauwelijks woningen waren te noemen; en zijn de Papoea's op Nieuw-Guinee nog volslagen natuurvolken die in het steentijdperk leven.

2. Verschillende geestelijke invloeden.

Ook zeer verschillende geestelijke invloeden hebben op vele plaatsen hun sporen nagelaten, zoodat, mede op grond van het physieke uiterlijk, van een „mengvolk" gesproken kan worden.

In prae-historischen tijd zijn op vele eilanden „steenhouwers" geweest, die een primitieve bevolking onderworpen en meer beschaving bijgebracht hebben en in eigenaardige steenen voorwerpen nog van zich doen spreken.

Ook in de sagen en mythen is vreemde invloed uit den praehistorischen tijd merkbaar. Zoo is er een maanmythologie, waar de schijngestalten van de maan als goden optreden, zonder geslachtelijke verhoudingen. Dit schijnt het oorspronkelijke te zijn geweest. Uit Papoeschen, deels Australischen invloed wordt de zonnemythologie verklaard, waar van een heilig huwelijk tusschen zon en aarde sprake is. Beide voorstellingen komen in vele streken voor, wat op vermenging zou wijzen.

In den historischen tijd, sedert de eerste eeuw na Chr., valt het binnenstroomen van Hindoe's van de kust van Coromandel uit. Aan hen is o.a. het Javaansch letterschrift te danken en vele verhalen, woorden, geesten- en godennamen. Op Java is de sterke scheiding — ook in taal — tusschen adel en kleinen man wel aan Hindoesch kastenstelsel toe te schrijven. Later kwam ook het Boeddhisme, maar in verbasterden, polytheïstischen vorm. Daaraan herinneren nog de tempelruïnes in Midden-Java, o.a. de overweldigende Boroboedoer; en de neiging tot mystiek, nog tot voor kort zich openbarend in kluizenaarsleven. Niet alleen op Java heeft het Hindoeïsme eeuwen lang geheerscht, maar het heeft zijn invloed uitgebreid over een groot deel van Sumatra — tusschen Palembang en de Bataklanden —, op Celebes langs de kusten tot de Filippijnen toe, op de kleine Soenda-eilanden tot op Flores, terwijl het tegenwoordig nog op Bali en Lombok in eere is onder een anderhalf millioen menschen.

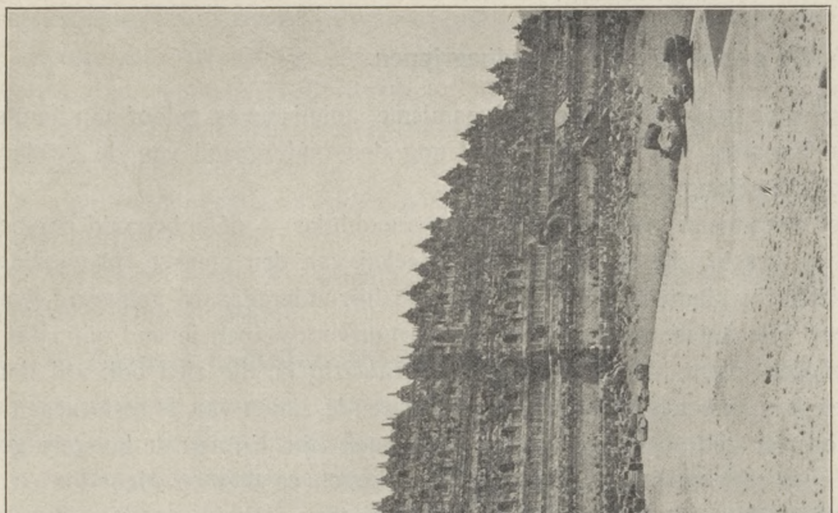
Sedert de dertiende eeuw drong het Mohammedanisme, dat in Voor-Indië reeds een aanpassingsproces aan het Hindoeïsme had doorgemaakt, ook in Indië door en veroverde geleidelijk vrijwel geheel Java, al treft men in het uiterste Westen en in het uiterste Oosten en in afgelegen streken van Midden-Java nog haast zuiver heidendom aan; verder de kustlanden van Sumatra, Borneo, Celebes en tal van kleinere eilanden. Dit Indonesische Mohammedanisme is met allerlei elementen van natuurgodsdienst vermengd, heeft een sterk mystieken trek, toont zich in het houden der vijf „zuilen" over het geheel weinig nauwgezet, maar neemt de laatste jaren in kennis en ijver toe. Het sluit de bevolking, die ervoor gewonnen is, vrijwel af voor Christelijke prediking; waarschijnlijk uit een gevoel dat het als wereldmacht de Oostersche godsdienst is, die aan haar nationalisme en haar begeerte naar zelfstandigheid den vereischten grond verleent. In den laatsten tijd is het Mohammedanisme bezig, de Westersche methoden van onderwijs en ziekenzorg over te nemen, om ook daardoor zich te handhaven.

Maar ook andere invloeden lieten zich gelden.

In de zestiende eeuw is het Roomsch-Katholicisme in de Molukken gepredikt en heeft daar ook eenigen invloed gehad.

Dan moeten wij nog rekenen met de duizenden Chineeezen, die deels

telkens uit China aankomen en later daarheen terugkeeren, deels reeds geslachten lang in Indië wonen en inzonderheid den tusschenhandel met de inheemsche bevolking in handen hebben. Ook zijn er een aantal Ara-

De Boroboedoer.

bieren, Armeniërs, Klingaleezen enz. Het getal „vreemde Oosterlingen" werd in 1920 voor Java en Madoera gesteld op 415.000 en voor de Buitengewesten op 461.000, samen dus 876.000.

Volgens de telling van 1920 telt Ned. Indië te samen ruim 48 millioen

bewoners. Volgens de opgave in 1928 is dit getal reeds drie millioen meer, nl. ruim 51 millioen, waarvan bijna 170.000 Europeanen, 43 millioen Mohammedanen, ruim 1 millioen Christenen — waarvan bijna 200.000 R.K. —, terwijl de overige 7 millioen nog heidenen zijn.

3. De overal geldende grondbegrippen.

Onder de heidenen treft men dynamisme, animisme en geloof aan hoogere godheden aan; wat feitelijk overal nog den ondergrond van de geïslamiseerde bevolking vormt.

Het dynamisme rekent met een onpersoonlijke — of onbepaald persoonlijke — kracht, die in verschillende deelen van den mensch, in voedingsmiddelen, in planten, dieren, stoffen van bijzonderen aard aanwezig wordt geacht. Het animisme meent, dat de natuurvoorwerpen levend zijn, dat er in mensch, plant, dier, ding een ziel aanwezig is, die zich ook vrij daarbuiten kan bewegen; dat er vrij rondwarende zielen van afgestorvenen en ook op zich zelf staande geesten en demonen zijn. En aan de hoogere godheden schrijft men den oorsprong van mensch en dier en plant toe en de instelling van zedewet en heilige plechtigheden.

Hiermee hangen vele op het eerste oog zuiver barbaarsche gebruiken samen. B.v. het koppensnellen heeft tot doel zich de kracht der gedooden, die vooral in het hoofd aanwezig wordt gedacht, toe te eigenen. Eigenaardige gebruiken bij landbouw, jacht en visscherij moeten een goeden oogst en een rijken vangst verzekeren. Tooverij en bezwering wil door de daarvan uitgaande kracht zich vrijwaren tegen onheil of op een ander werking oefenen enz. Geheel het leven, van de geboorte tot den dood, wordt begeleid, beveiligd en gesterkt door geheimzinnige handelingen. Men heeft geen besef van een heilig God en van tegen Hem begane overtredingen. Zonde is een schending van het gewoonterecht, door boeten weer in het reine te brengen. Hiermee hangt een pijnlijk conservatisme samen, om alles naar het oude gewoonterecht in stand te houden, omdat anders de voorouders zich op hun nageslacht zouden wreken.

Wordt nu door overheidsbemoeiing, door onderwijs, aanleg van wegen en bruggen, verbod van heksenprocessen, slavernij en pandelingschap op de oude gewoonten inbreuk gemaakt, dan wordt daarmee het godsdienstig leven ondermijnd, al zouden wij in al die maatregelen niets godsdienstigs zien. Het is ook daarom dat de Westerling, die, zij het zonder opzet en misschien onbewust, aan de bevolking haar godsdienst en den norm voor het zedelijk handelen ontneemt, verplicht is, daarvoor nieuwe geestelijke waarden in de plaats te stellen. En dat is de taak der Zending, die zich van den geestelijken toestand nauwkeurig op de hoogte moet stellen, om

het oude door het nieuwe te kunnen vervangen; maar die daarvoor ook algemeenen steun en waardeering verdient. Zending is volksopvoeding in grooten stijl. Zij wil de eigenaardigheden van volk, maatschappij, ras leeren verstaan en eerbiedigen en een nieuw geestelijk beginsel brengen, dat het nieuwe cultuurleven dragen en doordringen kan. Zij doet dat met de uitgesproken bedoeling, een volkskerk te stichten, die, zelfstandig geworden, den zendingsarbeid overbodig maakt. Zij moet dus van het begin af op zelfstandigheid aansturen en daarvoor de activiteit prikkelen en de welvaartsmiddelen bevorderen.

Van dien zendingsarbeid willen wij nu aan de hand van de kaart een beknopt overzicht geven.

We bespraken reeds de buitenlandsche zending. Nu eerst iets over de Roomsch-Katholieke Missie.

4. De Roomsch-Katholieke Missie.

Zij wordt op de kaart met *paarse* kleur aangegeven.

Nemen wij de *R. K. Missiekaart,* die bij G. F. Théonville te Leiden door de Indische Missie-vereeniging is uitgegeven, dan is de zaak heel eenvoudig. Daar is met het bestaan van Protestantsche Zending geen rekening gehouden, maar geheel Indië onder de verschillende orden verdeeld.

De *Missie-almanak 1929* — uitgegeven door de drukkerij „Canisius" te Djokjakarta, besteladres voor Nederland: St. Claverbond Nijmegen, met alle officiëele gegevens —, begint haar overzicht met de medeedeeling: „De Katholieke Kerk van Nederlandsch Oost-Indië wordt geheel als Missiegebied beschouwd en ressorteert daardoor onder de Sacra Congregatio de Propaganda Fide". Deze Congregatie, gewoonlijk de „Propaganda" genoemd, is door Gregorius XV in 1622 gesticht, om den invloed van de Hervorming ongedaan te maken en de nieuw ontdekte landen te christianiseeren. Zij bestaat uit een aantal kardinalen, prelaten, secretarissen en consultoren. Onder haar jurisdictie vielen tot 1908 ook alle landen die geen R. K. regeering hadden. Maar in dit jaar is bepaald, dat landen waar de kerkelijke hierarchie bestond, niet meer tot het gebied der Propaganda zouden behooren, o.a. Nederland. De Propaganda heeft evenwel nog een uitgestrekt arbeidsterrein en een grooten invloed. Haar prefect, sedert 1918 Kardinaal VAN ROSSUM, wordt wel de „roode Paus" genoemd. Al de R. K. Zendingsarbeid is door haar in Rome geconcentreerd en zij geeft aan het groote leger der R. K. zendingsarbeiders de marschorders.

In den tijd der O. I. Compagnie werden de Roomsch-Katholieken niet in Indië toegelaten. Lodewijk Napoleon heeft in 1808 aan de Jezuieten-orde de vergunning tot Missie-werk gegeven. En sedert heeft zich dit geleidelijk uitgebreid.

Thans is Nederl. Oost-Indië verdeeld in de navolgende zelfstandige afdeelingen: A Java en Madoera, B Buitengewesten. Tot A behooren: het apostolisch vicariaat van Batavia, en twee apostolische prefecturen: die van Malang en van Soerabaia. Tot B behooren drie apostolische vicariaten, nl. die 1. van Nieuw-Guinee, 2. van Borneo, 3. van de Kleine Soenda-eilanden; en vier prefecturen, n.l. die 1. van Celebes, 2. van Padang, 3. van Banka, Billiton en den Riouw-Archipel, 4. van Benkoelen. Op de kaart zijn de hoofdplaatsen paars onderstreept; als we bij het Westen beginnen zijn het: Padang, Benkoelen, Banka (eig. Sambong op Banka), Pontianak, Batavia (eig. Weltevreden), Soerabaia, Malang, Ndona-Ende op Flores, vroeger Langgoer, thans Toeal op de Kei-eilanden en Menado.

In het apostolisch vicariaat van Batavia is het belangrijkste deel toevertrouwd aan de sedert 1808 op Java werkzame Jezuïeten-orde; verder werken er de Kruisheeren en de Missionarissen van het H. Hart van Jezus — sedert 1902 —, ieder in de hun aangewezen residenties. In de prefectuur van Malang werken de Carmelieten; in die van Soerabaia de Lazaristen; in het vicariaat van Nieuw-Guinee de Missionarissen van het H. Hart van Jezus; op West-Borneo de Capucijnen — sedert 1905 —; op Zuid- en Oost-Borneo de Missionarissen der H. Familie; op de Kleine Soenda-eilanden de paters van Steyl — sedert 1913 —; op Celebes de Missionarissen van het H. Hart — sedert 1919 —; te Padang de Minderbroeders Capucijnen — sedert 1911 —; op Banka enz. de Congregatie der H. H. Harten van Jezus en Maria; te Benkoelen de priesters van het H. Hart.

Door de Missie is een gemeenschappelijk vertegenwoordiger bij het gouvernement aangesteld.

Er zijn 90 R. K. scholen voor Europeesche kinderen met 11.746 leerlingen — waarvan bijna twee maal zooveel meisjes als jongens —; 582 R. K. scholen voor Niet-Europeesche kinderen met 59.686 leerlingen, bijna twee maal zooveel jongens als meisjes. Bovendien heeft men één philosophicum, 2 klein-seminariën, 13 weeshuizen, 49 internaten. Bekend is vooral de kweekschool voor Inl. onderwijzers te Moentilan op Midden-Java, onder leiding van paters Jezuïeten; daar worden voor geheel Indië onderwijzers opgeleid, die niet R. K. behoeven te zijn of te worden, maar wel overal de R. K. Missie genegen zijn. — Ook zijn er twee ziekenhuizen onder bestuur der Missie.

Zij werkt met een talrijk personeel. B.v. alleen van de Jezuïeten-orde zijn er 111 personen in Indië werkzaam, waaronder 68 paters — voor een deel van Java —; paters missionarissen van het H. Hart zijn er 48 en broeders 30, samen 78 enz.

Kerkelijke dienstreizen kunnen volgens vastgestelde regeling op 's Lands kosten worden gemaakt.

Als totaal R. K. wordt voor 1927 opgegeven: 66.413 R. K. Europeanen en 192.397 R. K. Niet-Europeanen.

In *West-Indië* worden onderscheiden het apostolisch vicariaat Suriname, waar sedert 1817 de Redemptoristen, en het apostolisch vicariaat Curaçao, waar sedert 1824 de Dominicanen werkzaam zijn. Voor Suriname worden van 135.000 bewoners opgegeven 25.000 R.K.; voor Curacao en omgeving 32.000 R.K. tegen 2000 Prot. en ruim 500 Israëlieten. Terwijl in Suriname het Neger-Engelsch spreektaal was dat meer en meer voor het Nederlandsch plaats maakt, is het op Curaçao en omgeving het Papiamento, voor 90 % uit Spaansche en voor de rest uit Nederlandsche, Portugeesche en Negerwoorden bestaande.

5. Sumatra.

Wij willen nu de Protestantsche Zending in het kort volgens de eilanden bespreken en beginnen met Sumatra.

Te Medan zijn de Amerikaansche Methodisten werkzaam, en op een eilandje in de Belawan-rivier is een belangrijke melaatschenkolonie van het Leger des Heils.

Met de auto naar de Karo-hoogvlakte reizende, komen we in het gebied van het *N. Z. G.,* op de kaart rood gekleurd. Hier werd in 1890 het werk begonnen op verzoek van den heer CREMER, met steun der Tabaksmaatschappijen. De plotselinge invasie van de cultuur van Medan uit heeft de bevolking uit het evenwicht gebracht. De zendingsarbeid is daardoor moeilijk en is dat niet minder geworden, sedert de Zending, ongeveer 1920, haar scholen wegens de vele gerezen bezwaren prijs heeft gegeven. Het op de kaart geplaatste Laoe Si Momo is een melaatschen-asyl, waar bijna 400 patienten in afzonderlijke woningen zijn ondergebracht, thans onder de voortreffelijke leiding van den heer H. G. VAN EELEN en zijn vrouw. Op dit terrein zijn in totaal 2345 Christenen. — De cijfers worden hier en in het vervolg naar de opgave van 1 Jan. 1928 gegeven. —

Dan komt het belangrijke terrein van de *Rijnsche Zending* in de omgeving van het voorheen heilige Toba-meer, dat door geen vreemdeling mocht worden aanschouwd, op straffe des doods. Hier zijn bijna 250.000 Christenen, waarover reeds gesproken werd. Op Samosir, 't schiereiland in het Toba-meer, hebben de Vrij Evangelische gemeenten hun arbeidsveld, dat echter ook onder directie der Rijnsche Zending staat. Hier is op de kaart geplaatst Pea Radja, waar de leider van het werk, de ephorus, DR. JOH. WARNECK woont; waar men een zendingshospitaal heeft, een Hollandsch-Bataksche school met meisjes-internaat en een M. U. L. O.-

school. De kweekschool voor Bataksche onderwijzers en die voor Bataksche voorgangers bevindt zich te Sipoholon; te Lagoeboti een melaatschen-kolonie.

Aan het terrein der Rijnsche Zending sluit zich het kleine terrein van *het Java-Comité* aan, in Angkola, met twee zendelingen en 2400 gedoopten. Daar zich hier vele Bataks uit het Rijnsche gebied vestigen, zal voortaan

School en Kamar obat te Sibolangit.

de directie in nauw overleg met het Java-Comité door de Rijnsche Zending worden gevoerd. De voornaamste post was Pargaroetan, maar zij wordt thans door Beneden-Angkola, waar velen gewonnen worden, overvleugeld. Padang Sidempoean zal hoofdpost worden wegens het verband met de Rijnsche Zending.

Aan Angkola grenst het terrein der *Doopsgezinde Zending,* 't zuidelijkst deel der resid. Tapanoeli, met 1 post, Pakantan, en 470 Christenen en

ongeveer 200 Tobasche immigranten. Wegens het Mohammedanisme is het werk hier moeilijk, maar het blijft niet zonder vrucht.

Over Nias en de Mentawei-eilanden met Enggano spraken wij reeds bij de Buitenlandsche Zending. Goenoeng-Sitoli en Sikakap zijn hoofdposten.

Op de daartusschen gelegen, blauw gekleurde, Batoe-eilanden werken twee zendelingen van het *Nederl. Luthersch Genootschap* onder 12000 bewoners, waarvan nu ongeveer 1150 gedoopt zijn. Het werk, dat onder communistische woelingen een oogenblik gevaar liep, gaat nu goed vooruit.

Zend. Van Eelen (rechts) ontvangt bezoek in het melaatschen-dorp Laoe si Momo.

Op de Oost-kust van Sumatra werken de Amerik. Methodisten. Hun terrein is met sterretjes aangegeven. Er is ook een melaatschen-kolonie van het Leger des Heils op het eiland Koendoer van den Riouw-Archipel.

6. Java.

Op de afzonderlijke kaart van Java hebben wij de tegenwoordige bestuursindeeling aangegeven: de provincie W e s t-J a v a, omvattende de vroegere gewesten Batavia, Preanger Regentschappen, Bantam en Tjeribon — tegenwoordig negen afdeelingen —; de provincie M i d d e n - J a v a,

omvattende de vroegere gewesten Pekalongan, Tegal, Semarang, Koedoes, Rembang en Blora — thans elf afdeelingen —; en de provincie Oost-Java het overige gedeelte met vijftien afdeelingen. De gewesten Soerakarta en Djokjakarta, die de vier Javaansche vorstendommen omvatten, zijn nu gouvernementen.

De kleuren geven den toestand der Zending slechts heel globaal en gebrekkig aan. Wij beginnen in West-Java, met de *N. Z. V.*, waarvan men op grond van de bruine kleur der kaart een uitgebreide werkzaamheid zou verwachten. In werkelijkheid heeft men hier onder de millioenen Soendaneezen, die het Westelijk deel van Java bewonen, twaalf zendelingen (met

Het zendingshospitaal te Poerwakarta.

hun gezinnen), waarvan één speciaal voor den arbeid onder de Chineezen; in Bandoeng een ziekenhuis met twee doktoren, in Poerwakarta een ziekenhuis met één arts, terwijl ook in Tjeribon een zendeling-arts werkzaam is. Ook zijn er verschillende Hollandsch-Inlandsche en Hollandsch-Chineesche scholen naast de zending werkzaam. De heer S. Coolsma vertaalde den bijbel in het Soendaneesch. Het werk is heel moeilijk, ook doordat het Mohammedanisme hier meer vat op de bevolking heeft gekregen dan op Midden- en Oost-Java. En dan zijn in den laatsten tijd nationalistische en communistische bewegingen tegen Westersche invloeden, welke dan ook, gericht. De residentie Bantam is grootendeels ongekleurd gelaten; in het gekleurde heeft de N. Z. V., die in 1893 hier het werk begon, een paar gemeenten van 58 en 51 zielen.

Op Midden-Java ten Noorden werkt de *Salatiga-Zending,* waarover onder de buitenlandsche Zending werd gesproken. Te Poerwodadi is een zendingshospitaal met 251 bedden, 2 Europ. doktoren en 2 Europ. verpleegsters; en te Blora een met 2 Europ. doktoren en 3 Europ. verpleegsters. De kweekschool staat te Tingkir.

In de afdeeling Koedoes, bij Djapara, vinden we *de Doopsgezinde*

De Soendaneesche kerk te Garoet.

Zending, op de kaart blauw gestreept, met vijf zendeling-leeraren; een zendeling-arts in het ziekenhuis te Kelet met 149 bedden; een melaatschenkolonie Dono Rodjo met 120 patienten, dat ten N. van Kelet aan zee ligt. Belangrijkste post is Mergaredja met een kweekschool. Bekend is ook de Javaansche bijbelvertaling, die door P. JANSZ tot stand is gebracht.

Op Midden-Java ten Zuiden werkt de Zending der *Gereformeerde Kerken,* op de kaart geel gekleurd. Dit werk is uitnemend georganiseerd. Hier zijn op zeven posten negen missionaire predikanten (met hun gezinnen);

13 zendingsartsen aan vier hoofdziekenhuizen, die samen 1800 bedden hebben, de hulphospitalen meegerekend. Door deze Zending is nl. het sedert ook door het Gouvernement en door andere corporaties gevolgde systeem begonnen, om een hoofdhospitaal te omringen met een groot aantal hulphospitalen onder leiding van opgeleide Javaansche mandoers. Bekend is vooral het Petronella-hospitaal te Djokjakarta met 400 bedden. Verder zijn er 29 Hollandsch-Inlandsche scholen van verschillenden aard met 81 Europeesche onderwijzers en 49 Europeesche onderwijzeressen en 6081 leer-

De kerk te Modjowarno met Javaansche voorgangers en zend. Baljon.

lingen (4292 jongens, 1789 meisjes: de Mohammedanen stellen man en vrouw niet gelijk); verder nog 65 Javaansche scholen. Veel werk wordt ook van colportage gemaakt, waarvoor 42 Javaansche colporteurs en een bijbelvrouw werken. Een gift van ruim ƒ 100.000 doet in 1929 op twee nieuwe posten het werk aanvangen, waar nog bijna zuiver heidendom heerscht. De bevolking is wel in het algemeen geïslamiseerd, maar er is toch nog een sterke Hindoesche en zuiver heidensche inslag. De hoofdposten zijn op de kaart aangegeven: Poerbolinggo, verbonden aan de kerk van Rotterdam, Keboemen (Heeg), Poerworedjo (Utrecht), Djokjakarta

(Amsterdam), Soerakarta (Delft), Magelang (Middelburg) en Wonosobo (Delft?). Het totaal aantal gedoopten bedraagt 5710.

Dan volgt Oost-Java met den arbeid van het *Ned. Zend. Gen.*, rood gekleurd. Hier is het oorspronkelijk middelpunt Modjowarno, sedert enkele jaren een geheel zelfstandige Javaansche gemeente met een Javaansch predikant. Hier vestigden zich in de veertiger jaren de eerste Javaansche Christenen, die door C. COOLEN gewonnen waren. Sedert 1848 was JELLESMA hun zendeling, later de bekende J. KRUYT — de vader — en A. KRUYT — de zoon —. Hier staat ook het oudste Javaansche ziekenhuis met twee doktoren en drie Europeesche zusters; een normaalschool; een

Christelijke Hollandsch-Chineesche School te Magelang.

Hollandsch-Javaansche school. Maar in den laatsten tijd is het ressort Malang haast van grooter beteekenis geworden door de vestiging der theologische opleidingsschool in 1927, der Hoogere Inl. Kweekschool in 1928 en de geleidelijke uitbreiding van het onderwijs op de Christelijke scholen, thans ook van de ziekenverpleging: wijkverpleging en een ziekenhuis met twee doktoren en twee Europeesche zusters. Op dit terrein heeft men elf zendeling-leeraren op 8 posten, den taalgeleerde DR. H. KRAEMER en ruim 23700 Javaansche Christenen, een getal dat nergens onder een Mohammedaansche bevolking werd bereikt en dat, wanneer een veertig jaren geleden de regeeringsambtenaren niet zoo vijandig waren opgetreden, gemakkelijk een millioen had kunnen zijn. Maar ook nu neemt het getal gestadig toe.

Op Oost-Java volgt dan het terrein van het *Java-Comité* met één hoofdpost te Bondowoso, waar twee zendelingen zijn, 4850 gedoopten, 12 scholen, een hulpziekenhuis. De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Madoereezen, maar hier vestigen zich ook vele Javanen van het terrein van het N. Z. G.

Tot dit ressort behooren ook de Kangean-eilanden met een zendelingleeraar, die daar voorloopig nog pioniersarbeid verricht.

Voor Java moet nog een en ander worden vermeld, dat wel niet van bepaalde zendingscorporaties uitgaat, maar toch ook belangrijken Protestantsch-Christelijken arbeid vertegenwoordigt. Zoo te Batavia het

Hoekje in een ziekenzaal te Modjowarno.

Protestantsche Ziekenhuis „Koningin Emma" (voorheen Diakonessenhuis Tjikini); te Weltevreden uitgebreide wijkarbeid, waarmee in verbinding staan de opvoedingsgestichten te Soekaboemi — met 135 jongens, 66 oudere meisjes, 103 kinderen en kleintjes; en 61 externe kinderen —; te Depok een algemeen Seminarie voor Indië; te Bandoeng een Christelijk Lyceum; te Magelang de bekende inrichting voor onverzorgde en verwaarloosde Indo-Europeesche kinderen — waar in 1928 856 kinderen waren opgenomen — van Joh. van der Steur; dan meer dan 100 Christelijke Scholen met Hollandsch als voertaal, met 623 onderwijzers en 21427 leerlingen; internaten voor studeerende Inlanders enz.

Over Borneo is reeds gehandeld bij de Buitenlandsche Zending.

7. Celebes.

We steken nu over naar Celebes en beginnen van het Noorden bij *de Minahassa,* dat sedert 1679 — dus 250 jaren lang — met Nederland in bondgenootschap stond. Reeds onder de O.I. Compagnie was er gewerkt, zoodat er in dien tijd 3500 Christenen worden opgegeven. In 1822 heeft het *N. Z. G.* hier den arbeid opgevat en zendelingen als RIEDEL en SCHWARZ hebben in het midden der vorige eeuw uitnemend werk geleverd. Thans is de Minahassa een Christenland, dat zich kenmerkend van de heidensche streken onderscheidt, ook door het feit dat het meerendeel der bevolking

Logement voor den zendeling te Sidoredjo.

onderwijs heeft genoten en kan lezen en schrijven. In Sept. 1927 werd de verhouding aldus opgegeven: 235 000 Protestanten, 13 000 R.-Katholieken, 10 000 Mohammedanen en heidenen. — Doordat de interne moeilijkheden het aan het N. Z. G. heel moeilijk maakten, het werk naar behooren te onderhouden, zijn de „gevestigde Christelijke Inlandsche gemeenten" der Minahassa tusschen 1875 en 1885 aan de Indische kerk overgedragen en werden de zendelingen hulppredikers onder den predikant van Menado, nu nog negen in getal. Het N. Z. G. behield evenwel de scholen onder zijn beheer en verwachtte van de hulppredikers kosteloos toezicht daarop, wat op den duur tot vele moeilijkheden aanleiding gaf. Het N. Z. G. heeft er thans twee schoolopzieners over de 196 volksscholen die ze daar nog beheert; een opleidingsschool voor onderwijzers te Koeranga; een meisjes-

school met 208 leerlingen en een internaat te Tomohon; een ambachtsschool te Wasian-Kakas; een hulpziekenhuis te Sonder. De R. Katholieken zijn in de tweede helft der vorige eeuw daar gekomen, doordat Minahassische soldaten, voor de R. K. Kerk gewonnen, naar hun land terugkeerden en nu bezocht moesten worden. Het verderfelijke van deze „dubbele" Zending is daar wel duidelijk aan het licht gekomen. Op de kaart is de Minahassa als van de Indische Kerk gearceerd, maar tevens rood en paars gestreept, om de verschillende Zending aan te duiden.

Ten Zuiden van de Minahassa sluit zich het zendingsterrein van het

De zendeling H. W. van den Berg op reis.
Een weg door de rivier.

N. Z. G. in *Bolaäng-Mongondou* aan, dus rood gekleurd. De Regeering heeft zich in het midden der vorige eeuw tegen Zending in dit gebied verzet, doch het in 1904 toegestaan. Er werken nu twee zendeling-leeraren (met hun gezinnen) en twee onderwijzers, terwijl het getal Christenen, dat in 1904 op 1500 werd geschat, in deze 25 jaren tot 6800 gestegen is.

In *Midden-Celebes* hebben wij allereerst de Poso-zending van het *N. Z. G.*, waarmee de namen van Dr. Alb. C. Kruyt en Dr. Adriani voor altijd verbonden zullen blijven. Hier is sedert 1892 zeer geleidelijk en bewust methodisch gewerkt, taalkundig en ethnologisch. Eerst na zeventien jaren werden de eerstelingen gedoopt, in 1909. Thans werken er 9 zendeling-leeraren — met hun gezinnen — op acht posten met 23477 Christenen, welk getal

geleidelijk toeneemt. Zij toonen op allerlei wijzen voor het evangelie geld en arbeid over te hebben. Er wordt nu op een nieuw terrein, op den linkerarm, dien Celebes naar het Oosten uitstrekt, onder de To Wana aan de oevers van de Boven-Bongka, zendingsarbeid begonnen.

Ten Westen van het Poso-gebied werkt het *Leger des Heils* in het Paloe-

Dr. Alb. C. Kruyt en Mevr. Kruyt—Moulijn (staande Dr. A. J. C. Krafft).

dal, oorspronkelijk een landbouw-kolonie van geëmigreerde behoeftige Javanen.

Ten Zuiden van het Poso-gebied vindt sedert 1914 *de Gereformeerde Zendingsbond* zijn terrein in de afdeeling Loewoe, rondom *Rantepao,* onder de 120.000 Sadang-Toradja's. Er zijn vier zendeling-leeraren en een zendeling-onderwijzer, terwijl Dr. H. VAN DER VEEN als taalgeleerde daar werkzaam is. Het terrein, op de kaart geel gestreept, telt reeds 1735 gedoopten.

Ten Westen van Rantepao ligt het terrein van *de Christelijk Gerefor-*

meerde Kerk, Mamasa, dat in 1927 van de Indische kerk werd overgenomen; op de kaart gearceerd geel.

Op Zuid-Oost-Celebes werkt *de Ned. Zend. Vereen.* sedert een tiental jaren met vier Zendeling-leeraren en hun gezinnen. Het werk is moeilijk door den invloed van den Islam en in den laatsten tijd ook door ongemotiveerde verdachtmaking van nationalistische zijde, maar het vordert geleidelijk. Men telt er 189 gedoopten.

8. De Sangi- en Talaud-eilanden.

De Sangi- en Talaud-eilanden, in den tijd der O. I. Compagnie ook de

De leerlingen der Kweekschool te Pendolo (Poso) met Dr. Alb. C. Kruyt.

Noordereilanden genoemd, omdat men van de Kleine Molukken als centrum uit rekende, waren in die dagen, zooals wij zagen, reeds een belangrijk zendingsressort. Maar doordat het na 1789 in het geheel niet meer en daarvoor in den regel slechts schaars bezocht werd, was de kennis van het Christendom langzamerhand heel gering geworden, en is het op zich zelf reeds merkwaardig te noemen, dat zoovelen toch nog den naam van Christen wilden dragen en voor zich goeroe's aanstelden. Op een reis, die in 1855 van de Minahassa uit door een zendeling-leeraar van het N. Z. G. werd ondernomen, kwam de noodtoestand duidelijk aan het licht. Ds. HELDRING zond er toen Christen-werklieden heen, die voor een deel tegen de moeilijkheden niet opgewassen waren, maar voor een ander deel alle bezwaren

wisten te overwinnen, een niet geringe zaak. Hier zijn de namen te noemen van een STELLER, een SCHRÖDER, een KELLING. O.a. wisten zij in hun onderhoud te voorzien, door zich op de klappercultuur toe te leggen, wat voor de bevolking een bron van welvaart is geworden. Thans werken er zeven „dienaren des Woords", zooals de officiëele titel luidt, terwijl Mr. K. G. F. STELLER zich aan de taalstudie geeft. Er is ook een Holl. Inlandsche school en een Kweekschool. Gedoopten telt men er 93000.

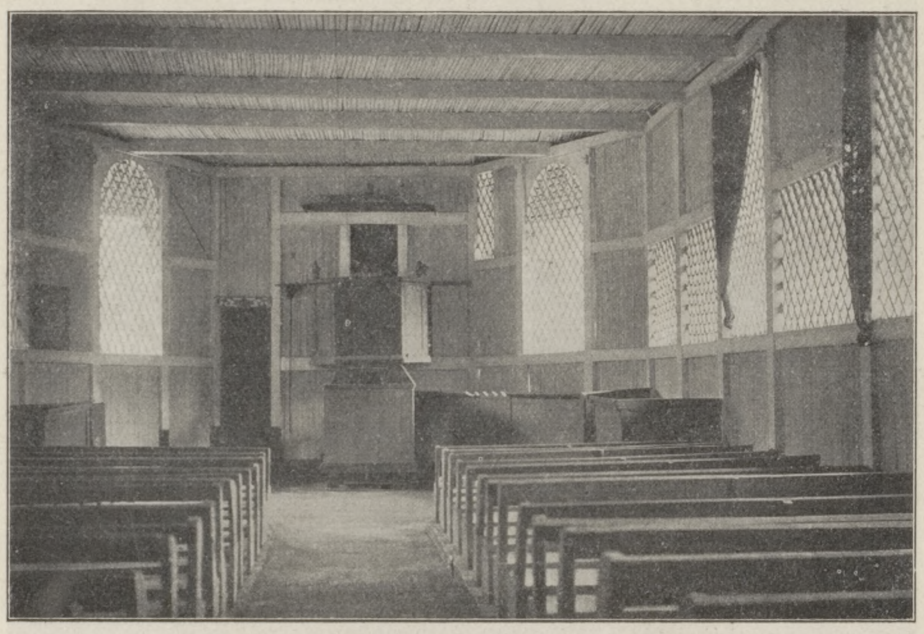
Kweekschool van onderwijzers en voorgangers te Kaloewatoe (Groot-Sangi).

9. Halmahera en Boeroe.

Varen wij van de Noorder-eilanden naar het Zuid-Oosten, dan komen we al spoedig op het spinvormig eiland *Halmahera,* waar eens XAVERIUS al gewerkt heeft en thans de *U. Z. V.* haar zendingsterrein heeft, op de kaart rose gekleurd. Hier heeft in de vorige eeuw zendeling DIJKEN op Duma met zegen gewerkt, maar ook een opkomende beweging naar het Christendom in 1871 door al te strenge, men kan ook zeggen door onpsychologische eischen gekeerd. Sedert bleef het langen tijd een werken zonder veel vrucht, totdat ten gevolge van politieke verwikkelingen in 1897 weer een beweging naar het Christendom ontstond, en in drie jaren een 3000 menschen gedoopt werden. Daarna bleef het weer langzaam vooruitgaan. Om in het onderhoud van de gemeenten te voorzien, heeft men te Wari bij Tobelo en ook elders klappertuinen aangelegd, zoodat er een Wari-klapper-cultuurmaatschappij is opgericht. Dit stelt ons voor de vraag, in hoe ver het bezit van rijke kerkegoederen voor het gemeentelijk leven gewenscht is; en voor de andere vraag, hoe de jonge gemeenten financiëel zelfstandig moeten worden. Op

Tobelo is ook een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers, een ambachtsschool, een hulpziekenhuis. Er werken in het geheel 4 zendeling-leeraren (met hun gezinnen), onder ruim 10000 gedoopten.

Op *Boeroe,* dat dun bevolkt is en tengevolge van de hongi-tochten onder de O. I. Compagnie zeer heeft geleden, was aan de Oost-kust een „gevestigde Inlandsche Christengemeente” uit den tijd der O. I. C. en behoorende tot het kerkelijk ressort Ambon. Het overige is door de U. Z. V. in 1885 in bewerking genomen, dat nu het geheele eiland voor haar rekening heeft. De moeilijkheden kwamen deels van Mohammedaansche zijde, deels uit een

Interieur kerk te Duma (Halmahera).

laksche moreele opvatting van vele goeroe's. Een tijdlang waren er twee zendeling-leeraren, in de laatste jaren een. Er zijn 3400 gedoopten en het werk gaat vooruit.

10. De Indische Kerk.

Met Halmahera en Boeroe bevinden wij ons midden in het voornaamste gebied der voormalige O. I. Compagnie. Vandaar ook de vele „gevestigde Inlandsche Christengemeenten” — op de kaart gearceerd —, waar onder leiding van een predikant Europeesche hulppredikers met Inlandsche voorgangers, inzonderheid Amboneesche goeroe's, die veel en goed werk verrichten, dienst doen. Men vindt op Ambon 2, Roemahtiga 1, Saparoea 1,

Toeal met de Kei- en Aroe-eilanden — ook wel de Zuid-Ooster-eilanden genoemd — 1, de Tanimbar- en Babar-eilanden 2, op Leti 1, op Kisar 1, op Ceram 2, Bandanaira 1, Ternate 1, op Timor en omgeving 4 hulppredikers enz. Ook op onderwijsgebied wordt door de Indische Kerk veel werk gedaan. In het Gouvernement de Molukken had zij in 1926 276 scholen voor Inlandsch Lager Onderwijs met 396 leerkrachten en 13820 leerlingen; daarvan 246 gesubsidiëerd.

Voor de 33 Protestantsche gemeenten van Europeanen in geheel Ned. Indië zijn 43 predikanten bestemd; thans zijn er verscheidene vacatures. Voor de Inlandsche gemeenten, die grootendeels in de Minahassa, op de

Koninginnefeest te Leksoela op Boeroe.

Kleine Molukken en op Timor en omgeving gevonden worden, zijn 32 Europ. hulppredikers bestemd, 6 Europ. godsdienstleeraars en 357 Inlandsche leeraars voor 525.731 Inlandsche Christenen.

Ook wordt er door particuliere gaven der gemeenteleden der Indische Kerk een bloeiende zendingsarbeid gedreven o.a. in het binnenland van Timor, op Alor, op Ceram, op Loewoek in Oost-Celebes, op de Soela-eilanden en elders.

11. Soemba.

Soemba, geheel in het Zuiden, geel gekleurd, behoort reeds sinds ongeveer 1880, toen het terrein van de z.g. Christelijk Afgescheiden Kerken was, tot

de Zending der *Gereformeerde Kerken*. Oorspronkelijk werkte men vooral onder daar gevestigde Savoeneezen. In 1900 vestigde zich Ds. K. Wielenga te Pajeti, waarmee de Zending onder de eigenlijke Soembaneezen begon, onder vele moeilijkheden — zoo werd b.v. de woning van Ds. Wielenga eens in brand gestoken — deels ten gevolge van ongeregelde bestuurstoestanden, die nu veel verbeterd zijn. Er werken vijf missionaire predikanten, 1 zendingsarts, 1 verpleegster. Sedert 1913 heeft de Zending er een schoolopziener en gedurende de laatste jaren werkt er ook een taalgeleerde, Dr. L. Onvlee Jr. Er zijn 4 posten: Kambaniroe (verbonden aan

Het vertrek van Ds. en Mevr. de Bruyn van Soemba, na 35 jaren zendingsdienst.

de kerk van Kampen), Melolo (Appingedam), Pajeti (Hoogeveen), Karoeni (Nijverdal). Te Karoeni is ook een theologische opleidingsschool. Het getal gedoopten wordt opgegeven als 1856 en nam den laatsten tijd zeer toe.

12. Nieuw-Guinee.

Ten slotte komen we bij het merkwaardige arbeidsveld van de U. Z. V., Nieuw-Guinee en omringende eilanden; merkwaardig om de op de verbeelding werkende bevolking der Papoea's met hun haartooi en neusversieringen; merkwaardig om de proeve van kolonisatie, die thans van Java

uit in dit dun bevolkte, rijke gebied wordt ondernomen; merkwaardig ook om de geschiedenis der Zending. Het werk, in 1855 begonnen door Christen-werklieden, werd in 1862 overgenomen door de *U. Z. V.*, waarom dit gebied *rose* gekleurd is. De eerste zendeling-leeraar, J. L. VAN HASSELT, geb. 1839, in 1908 gerepatrieerd, is in Sept. 1929 nog in leven. Het moordend klimaat heeft overigens vele slachtoffers geëischt en het werk bleef jarenlang als met onvruchtbaarheid geslagen. Het werd begonnen in de Geelvinck-baai onder een laag staande, slaven roovende en koppensnellende bevolking. Spoedig begon men met slaven vrij te koopen en tot Christen op te voeden,

Jakati-rivier met een stuk van het benedendorp (W. N.-Guinee).

een piëtistisch zoeken van de enkele ziel, dat echter het Christendom bij de vrijen in discrediet bracht. Door gebrek aan directe regeeringsbemoeiing bleven de maatschappelijke toestanden een chaos, die de Zending uitermate bemoeilijkte en eerst sedert de aanstelling van een controleur in 1898 langzamerhand voor orde plaats maakte. Sindsdien wijzigden zich de toestanden ook ten gunste van de Zending. Op Oudejaarsavond 1907 had op het eiland Roon een merkwaardige beweging plaats, toen de bevolking hare korwaars — voorouderbeeldjes — in zee wierp en voortaan Christen wilde zijn. De beweging breidde zich naar alle kanten uit en nog altijd komen de vragen naar zendingsonderwijs binnen, die helaas dikwijls niet vervuld kunnen worden, al heeft de bevolking reeds school en goeroe-

woning gereed. Tot op de uiterste grens van het Nederlandsche gebied, bij het Sentani-meer, is er een beweging naar het Christendom gaande. Op Noord-Nieuw-Guinee werken thans tien, op West-Nieuw-Guinee drie zendeling-leeraren met hun gezinnen. Vooral zendeling BOUT, thans op Jappen, heeft zich zeer voor maatschappelijke opheffing van de bevolking beijverd door ambachtsonderwijs, aanleg van tuinen enz. Ook is te Miei een opleidingsschool voor Inlandsche onderwijzers onder den directeur KIJNE. De heer VAN HASSELT JR. geeft zich tegenwoordig grootendeels aan taalkundigen arbeid. Maar voor dit uitgestrekte gebied worden wel twintig zendelingen noodig geacht, zal het werk eenigszins naar behooren gedaan kunnen worden. Men telde 1 Jan. 1928 in het Noorden 11.440, in het Westen

Opleidingsschool te Miei (N. N.-Guinee).

4002 gedoopten. Vroeger liep de scheidingslijn tusschen Prot. en R. K. Zending bij het Sneeuwgebergte, maar geen van beide had dat nog bereikt. Tegenwoordig is die scheidingslijn vervallen en wordt elke aanvrage beoordeeld naar den maatstaf van orde en rust.

Hiermee hebben wij de reis door den Indischen Archipel ten einde gebracht, waarvan één indruk wel de overheerschende is: de arbeidsgelegenheid is groot, het getal arbeiders veel te gering. Door wie er zijn, wordt een goed en groot werk verricht, een werk van innerlijke bevrijding en geestelijke verheffing, van reiniging en loutering, van opvoeding en weerbaarmaking, van associatie en vrede, een werk waarmede iets wordt betaald van de eereschuld, die Nederland aan het rijk van Insulinde heeft af te doen.

Wij tellen niet minder dan zestien volledig ingerichte Zendingshospitalen onder deskundige Europeesche leiding — waarvan twaalf op Java —. Doch daarbij moet nog in rekening gebracht het groot getal hulpziekenhuizen, waar aan de inheemsche bevolking hulp wordt verstrekt; een uitvoerige tweejarige cursus stelt de zendeling-leeraren tot dit werk in staat. Van de Zending gaan drie groote melaatschen-kolonies uit, terwijl bovendien vier onder leiding van het Leger des Heils staan. Het aantal volksscholen der Zending is moeilijk op te geven, maar men krijgt er eenig denkbeeld van, als men weet dat er zestien kweekscholen zijn voor opleiding van Inlandsche onderwijzers. Daarnaast zijn nog acht kweekscholen voor Inlandsche godsdienstleeraars — als wij de drie der Indische Kerk er bij rekenen —. Dit is alles te brengen onder maatschappelijk werk, dat zich trouwens over allerlei gebied uitstrekt (ambachtsscholen, tuinaanleg, spaarkassen, velerlei onderricht en opwekking). Doch dit is slechts de uiterlijke kant van het werk. Wie kan ook maar eenigszins benaderen, welk een geestelijke zegen er door de honderden zendingsarbeiders in millioenen harten wordt gebracht?

X. LITERATUUR-OPGAVE.

Wie een uitvoerige literatuurlijst zoekt kan terecht in een nummer van de reeks „Verdieping en Belijning": *Kind en Zending* door prof. dr. A. M. Brouwer, A. J. Drewes en dr. G. Royer. P. Noordhoff Groningen. Hier wordt ook een opsomming van geschikte zendingsverhalen gegeven.

Voor de *R. K. Missie* zijn hier behalve de reeds genoemde boeken van B. J. J. Visser en C. Wessels, de Missie-almanak en de Missie-kaart — zie boven, blz. 12 en 43 — nog genoemd A. J. H. van der Velden, De Roomsch-Katholieke Missie in Nederl. Oost-Indië 1808—1908. Nijmegen 1908.

Voor de *Indische Kerk* zijn te noemen de oudere boeken van C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, De Hervormde Kerk in N. O. Indië. Arnhem 1884. — Idem, Biografisch Woordenboek van O. Indische Predikanten. Nijmegen 1893. — Idem, Krankbezoekers in N. O. Indië. Amsterdam 1902. — Maar nu vooral: J. Mooy, Geschiedenis der Prot. Kerk in Ned. Indië. Eerste Boek. — Nog maar tot 1636 —. Weltevreden 1923. Daarna twee dikke deelen Bouwstoffen voor de Geschied. enz. 1927 en 1929. En dan de in 1925 te Weltevreden uitgegeven *Atlas* der Prot. Kerk in Ned. O. Indië, samengesteld door Ds. Mooy. Hier vindt men uitvoerige bespreking der ressorten, gegevens voor afstanden enz.

Voor de *Protestantsche Zending* is hèt boek: Hedendaagsche Zending in onze Oost, uitgeg. door den Zendingsstudieraad, waar-

van nu een derde druk in bewerking is. De tweede, samengesteld door JAN WILLEM GUNNING JHz. e.i., is reeds jaren uitverkocht. Daarnaast moet geraadpleegd het eveneens door den Zendingsstudieraad uitgegeven Nederl. Zendingsjaarboek met alle denkbare gegevens voor den tegenwoordigen stand van het werk. Ook is bij den Z. S. R. in bewerking een nauwkeurige Zendingsatlas, die spoedig moge verschijnen. Verder zijn te noemen de verschillende handboeken over bepaalde terreinen, ook door den Z. S. R. uitgegeven, als: Posso, N. Guinee, West-Java, Midden-Java ten Zuiden, Soemba enz. Ten slotte is de secretaris van den Z. S. R., Ds. H. D. J. BOISSEVAIN, De Nye Wehme te Zeist, steeds tot alle inlichtingen bereid. Hem moet ik in het bijzonder danken voor al de hulp en al de inlichtingen, die hij mij bij het maken van de kaart en voor deze toelichting heeft willen geven.

Voor de illustraties moet ik vooral het Zendingsbureau te Oegstgeest, en Ds. H. POL te Rijsoord, van de Gereformeerde Zending, en den heer H. DUYKER van het Java-Comité ten zeerste danken.

I 50
1/4 30

Kaart van Paulus' Reizen

De tocht der Israëlieten en het Eufraat- en Tigrisgebied, door H. Breekveldt
derde druk . . . . met medewerking van **Prof. Dr. A. M. Brouwer**
PRIJS: los f 3.75, op carton f 5.25, op linnen f 9.—, gevernist f 10.—
Handleiding . . . . 75 cts., afzonderlijk 90 cts.

Kaart van Palestina **door Prof. Dr. A. M. Brouwer**

PRIJS: los f 2.50, op carton f 4.25, op linnen f 8.—, gevernist f 8.75
Handleiding . . . . 75 cts., afzonderlijk 90 cts.
INHOUD: Inleiding, Grenzen, Bodem, Klimaat, Zaaien, Oogsten, Vruchtbaarheid, Ziekten, Mineralen, Planten en Dieren, De oudste bewoners, Plaatsen

---

Chr. midd. onderwijs: Het is een uitnemende gedachte, om toelichtingen te geven bij historische kaarten als deze; stellig behoort bij een kaart der Bijbelsche landen een geschrift, zooals prof. Brouwer samenstelde. *Deze boekjes zijn juweeltjes. Wij bemerken in den hoogleeraar den kundigen paedagoog,* die zelf aan de Zendingschool onderwijs gaf. — De handleidingen zijn toelichtingen bij de kaarten. *Echte goede schoolkaarten, welke sober zijn gehouden.* Met bijzondere belangstelling zagen we vooral de kaart van Palestina. Het is een goede gedachte hierop de wegen aan te geven. *Drs. A. van Deursen.*

Duidelijke lijn en kapitale letter komen het zoekend oog zoo prettig mogelijk te hulp. De toelichtingen geven waardevolle opmerkingen. *Weekbl. v. d. Ned. Herv. Kerk.*

Beide kaarten munten uit door groote duidelijkheid. Begeleidende toelichtingen, keurig geïllustreerd, geven allerlei wetenswaardigs. *De standaard.*

De kaarten zijn prachtig duidelijk en de handleidingen voortreffelijk oriënteerend. *G. in Pniël.*

Deze kaarten zijn zeer helder gedrukt en bijzonder duidelijk. Daar komt bij dat ze niet overvoerd zijn met namen, wat van vele bijbelsche kaarten een bezwaar is. Zeer aanbevelenswaardig materiaal voor de catechiseerkamer. *Nieuw Leven.*

Eenvoudige, zéér duidelijke kaarten voor 't geregeld gebruik in de klasse bij uitstek geschikt. *Ons Weekblad.*

De uitvoering van alles is keurig. De kaart is helder; de toelichting is duidelijk. Alles is zeer aanbevelenswaardig. *Luctor et emergo.*

Alles is duidelijk, op verren afstand zichtbaar, gedrukt in frissche kleuren. Van harte aanbevolen. *De Nederlander.*

Zendingskaart van Nederlandsch Oost- en West-Indië **door Prof. Dr. A. M. Brouwer**

PRIJS: los f 3.75, op carton f 5.25, op linnen f 9.—, gevernist f 10.—
Handleiding . . . . f 1.25, afzonderlijk f 1.50

DE DRIE KAARTEN te zamen besteld prijs, los f 9.—, op carton f 13,75, op linnen f 24.—, idem gevernist f 26.50

UITGAVEN VAN P. NOORDHOFF TE GRONINGEN